

HOMER I NJEGOVO DJELO

Marko Višić

In this study, the author sheds light on the spiritual and religious life of the pre-Homeric and Homeric age, which is followed by a thorough analysis of the subject, content, fabula, composition, language and verse, the characteristics of the Homeric style of description, the basic motifs of the Iliad and the Odyssey, which represents the foundation of the fabula and composition of both epic poems. Finally the author elaborates the general idea and literary and moral values of the Iliad and the Odyssey as the most important works in the entire world literary heritage that can be compared only with Mahābhārata, Rāmāyaṇa, Parzival and Dante's Divine Comedy.

1. *Mitsko-herojska epoha,
kolijevka helenske kulture i književnosti*

Da bi se mogla razumjeti kultura homerske i posthomerske Helade nužno se, makar u kratkim crtama, podsjetiti kritske (kretske), posebno mikenske civilizacije i kulture, *respective* mitsko-herojske epohe kao prve historijske i kulturne faze drevne Helade koja traje od šesnaestog do početka dvanaestog vijeka prije našeg računanja vremena.

Ako se civilizacija karakteriše pojavom društvenih zajednica u urbanim sredinama, upotrebom pisma, sakralnom i profanom arhitekturom, slikarstvom i vjerskim sistemima, a kultura cjelokupnom ostvarenošću na polju materijalne i duhovne kulture, onda su se obje djelatnosti ljudskoga bića u potpunosti ovaplotile na drevnom Kritu (Kreti) i Mikenima u vremenu od dvadeset drugog do kraja trinaestog stoljeća prije Hrista.

Kad je riječ o *drevnom Kritu* potrebno je naglasiti da su njegovi stanovnici – najvjerojatnije pridošli sa obala Anadolije potkraj kasnog neolita, što će reći početkom petog milenija prije Hrista, na što nas još u petom vijeku prije nove ere podsjećaju Eteokrićani smješteni na istočnom dijelu ostrva – veoma rano stupili u dodir sa drevnim Egiptom, od njega, i ne samo od njega, preuzimajući civilizacijske i kulturne tekovine. Preuzeta iznašašća na polju materijalne i duhovne kulture stanovnici Krita su, međutim, do te mjere preuredili i usavršili da to liči na plod isključivo njihova genija. Navedeno se u prvom redu odnosi na *arhitekturu*, vjerovatno preuzetu od Hetita nastanjenih u Prednjoj Aziji, ali se ni jedan dvorac, odnosno građevina, po umjetničkom dometu ne može mjeriti sa dvorcem u Knos(os)u što ga je otkopao engleski arheolog John Arthur Evans u okviru svojih otkopavanja na Kritu u vremenu od 1893–1934, na svijetlo dana iznoseći kulturnu i političku povijest Minojevog kraljevstva i njegovog prijestolnog mjesta.

Osim arhitekture, Krićani su razvili *metalurgiju*, izradu oruđa i oružja od bronz, kao što su mačevi, vrhovi kopalja i strijela; dalje, alat: sjekire, testere, svrdla; posuđe za domaćinstvo, svjetiljke, kotlovi, krčazi, čaše itd. Luksuzni predmeti za potrebe vladajućeg sloja, vladara i aristokratiju, izrađivani su od zlata i srebra, u prvom redu, dijademe, brazletne, narukvice, prstenje, zlatne i srebrne sjekire, te amajlije od karneola, jaspisa i drugog dragog kamena. Posebnu pažnju zaslužuje vještina finog rezbarenja u kamenu i izrada hriselefantinskih i elefantinskih minijaturnih figura.

Na okretnost i inventivnost duha drevnih Krićana ukazuje i činjenica da su se već oko dvadeset drugog vijeka prije Hrista služili piktogramskim pismom, što će reći da su pojedine ideje, pojmove, izražavali slikama urezanim na pečate i posuđe. Usput dodajmo da su čitali s lijeva na desno, za razliku od zapadnih Semita Prednje Azije koji su čitali s desna na lijevo.

Dok se za piktografsko pismo ne može sa sigurnošću tvrditi da je plod njihova duha, više je nego pouzdano da su oko osamnaestog vijeka prije Hrista stvorili linearno pismo u kojem je svaki znak označavao slog pa bi se moglo nazvati slogovno pismo. Navedeno pismo nazvano je linearnim A pismom za razliku od linearnog B pisma kojim su na arhaičnom starohelenskom jeziku ispisane pločice iz grada Pil(os)u a oblasti Meseniji na Peloponesu.

Ukratko rečeno, stanovnici Krita, gledano sa mnogih aspekata, stvorili su jednu od najvećih i najveličanstvenijih civilizacija i kultura u starome svijetu.

Tu i takovu civilizaciju i kulturu oko polovine petnaestog vijeka prije Hrista na Kritu zatiču Ahajci. Oni kao zavojevači upadaju sa Peloponesa gdje su osobno stvorili žarišta visoke civilizacije i kulture, od kojih su najznačajnija Mikena, Argos, Tirint i posebno Pil(os).

Budući da je njemački arheolog-amater Heinrich Schliemann god. 1874, najprije počeo s iskopavanjem Mikene, to se civilizacija i kultura, rasprostranjena po čitavoj Središnjoj Heladi, naziva mikenska, a njezini nosioci Mikenjani, mada se Pil(os), s obzirom na količinu otkrivenih pločica (preko devet stotina) danas smatra značajnijim središtem te kulture čiji akme seže od šesnaestog do kraja trinaestog vijeka prije nove ere.

Suočivši se sa visokom civilizacijom Krita Ahajci sa Peloponesa, kao najranija helenska plemena koja su se početkom drugog hiljadugodišta prije našeg računanja vremena, sa sjevera počela spuštati u Središnju Heladu, prihvataju

tekovine materijalne i duhovne kulture kritske civilizacije i inkorporiraju ih u svoju, mikensku civilizaciju i kulturu.

To je razlog zašto objekti mikenske arhitekture, sakralne i profane; metalurgije, izrada oružja, oruđa, nakita i posuđa umnogome podsjećaju na kritske izrađevine, s tom razlikom što se na vaznom slikarstvu, crtežima reljefa, prstenju ističu motivi iz rata i lova, borbe životinja, uz vidno izbjegavanje prizora iz dvorskog života i kulta, što je odlika drevne kritske umjetnosti. Navedeno ukazuje da su se Ahajci, kao tvorci osebujne mikenske civilizacije i kulture u Centralnoj Heladi, od visoke kritske kulture stali svjesno distancirati, ističući vlastitu samobitnost koja se ogleda u realističnom sagledavanju pojava i velikoj snazi apstrakcije što će biti osnovna odlika helenskog karaktera od devetog stoljeća prije Hrista da gubitka slobode godine 338, prije nove ere u bitci kod Hajroneje.

Tako nam se Heleni mikenskog razdoblja od šesnaestog do konca trinaestog vijeka prije Hrista, čije je glavno zanimanje bilo trgovina, ratovanje i kolonizacija, pokazuju kao narod koji je prihvatio rezultate visoke kritske civilizacije i kulture, uz istodobno čuvanje vlastite originalnosti u svim granama duhovne i materijalne kulture predajući je potonjim generacijama helenskog svijeta.

Sličan kontinuitet susreće se i u pogledu helenskog *vjerovanja*, odnosno vjere, uprošćenije rečeno, mitologije. Dešifrovanje linearnog B pisma objelodanilo nam je, naime, imena skoro svih bogova što ih susrećemo kod Homera, kao što su Zeus, Hera, Posejdon, Atena, Artemida, Dionis itd., koji su najvjerojatnije bili individualna, odnosno individualizirana božanstva¹. Rečeno se najbolje uočava u liku spiritualnih bića, antičkim muzama čije je rođenje potrebno smjestiti čak u anadolsko-ajgajsku, odnosno anadolsko-kritsku, *respective* njezinu posljednicu, mikensku civilizaciju čije cvjetanje pada u vrijeme od šes-

---

¹ Up. Chamoux, *Civilizacija* 42–43.

naestog do kraja trinaestog stoljeća. Muze su, naime, kod Homera, koji u svojim epovima najvjerojatnije opisuje više pravu nego mitsku prošlost, kako kritsku tako i mikensku, sasvim određena nebeska bića sa potpuno definisanim (*Odiseja*) funkcijama. Istraživačima mitoloških sustava i kultova poznato je, međutim, da se mitovi, naročito kultovi i herojske priče, veoma sporo kristaliziraju. Budući da kod Homera, konkretnije rečeno u *Ilijadi*, susrećemo u potpunosti oformljene mitove, kultove i junačke pjesme, priče izražene u genealogijama, rodoslovima junakâ i njihovim djelima, jasno je da njihovo postanje treba datirati u kritsko-mikensku epohu. Osim toga, antička tradicija, počevši od Homera, u mudrome je kentauru Hejronu vidjela učitelja *ratništva, liječništva i muzike* koji je u tim disciplinama, tačnije vještinama, odgojio veliki broj najboljih heroja drevne Helade. Ratna vještina, liječništvo i muzika su glavne odlike kulture prethomerske aristokratije, odnosno mikenske civilizacije². Iz rečenoga nam se, dakle, Hejronovo vrijeme, što će reći doba mikenske i, vjerovatno, starije anadolsko-kritske civilizacije, očituje kao doba koje uz ratnu vještinu zagovara muzičku umjetnost, vještinu³. Kako je Hejron služio prethomerskoj civilizaciji i njezinoj aristokratiji kojoj je odgajao najbolje heroje, istraživač kulture tih davnih vremena nužno zaključuje da je takav bio njihov moralni, edukativni nazor i životna praksa. Sljedstveno tome u mitsko-herojskoj epohi, hoću reći u vrijeme epopeje, caruju kolektivna svijest i kolektivna osjećanja, kako vjerskog tako i svjetovnog karaktera. Tu je sve strasti, osjećanja i pothvati – podređeno višem poretku simbolizovanom u polis, odnosno u ljudskoj ili pak božanskoj zajednici u koju smrtni čovjek ne smije nekažnjeno dirati, još manje rušiti.

Summa summarum, mitsko-herojska epoha, što će reći raz-

² Cf. W. Jaeger, *Paideia*, Berlin und Leipzig 1934, I Bd., S. 61 i III Bd., S. 76.

³ Cf. F. Lasserre, Plutarque, *De la musique*, Lausanne 1954, p. 13-16.

doblje kritske i mikenske civilizacije, nasljednica anadolsko-ajgajske civilizacije⁴, čiji je glasnogovornik besmrtni Homer, u pogledu duhovnog stvaralaštva i kulture uopšte, može se okarakterisati ne samo jedinstvom *sadržaja* i *forme* kao temeljom istinske kulture i duhovnog stvaralaštva nekog naroda⁵, nego i jedinstvom osjećanjâ, misli i umjetničkih djela u arhitekturi, kiparstvu i vaznom slikarstvu kritsko-mikenske umjetnosti od polovine petnaestog do početka dvanaestog vijeka prije nove ere prožetim osnovnom odlikom helenskog duha – realnim sagledavanjem i velikom snagom apstrakcije.

2. Poimanje života i smrti homerskog čovjeka i njegov odnos prema bogovima

O prvom razdoblju helenske historije i civilizacije, to jest o mikenskom periodu obavještava nas veličanstveni Homer, kao dobar svjedok mitsko-herojskog doba, u svojim epovima *Ilijada* i *Odiseja*. O moralnim načelima homerskog čovjeka i njegovim pogledima na svijet pozemljara i neumrlih stanara Olimpa, naš helenist i filosof Miloš N. Đurić kaže: „Etička shvatanja homerskog čovjeka stoje u vezi s njegovim religioznim predstavama,

---

⁴ O periodizaciji helenske historije i kulture i njezinim razdobljima up. dr Marko Višić, *Kult muza u evropskoj književnoj tradiciji*, Svjetlost, Sarajevo 1989, str. 19–50.

⁵ Njemački filosof F. W. Nietzsche u djelu *Nesavremena posmatranja* I 183, kaže da je *kultura prvenstveno jedinstvo umjetničkog stila u svim životnim ispoljavanjima nekoga naroda*.

Za jedinstvo stila potrebna je, međutim, saglasnost unutarnjeg i vanjskog elementa, sadržaja i forme, jer se bez njih kultura nerijetko izrođuje u običan dekor, gdje forma caruje nad sadržajem. Prema tome, ako forma pretenduje da bude izraz istinske kulture nužno mora da proizlazi iz same biti kulture, s njom uvijek ostajući u neraskidivoj vezi. Forma, vanjski element kulture, valjana je samo onda kad izražava suštinu, biće kulture.

jer se moralni poredak nalazi pod zaštitom bogova koji zaštićuju socijalno-etičke imperATIVE, nagrađuju dobro, a kažnjavaju zlo. Već u Homerovim epopejama jasno se vidi uzajaman uticaj religije i morala: s jedne strane religiozne predstave i osećanja osveštavaju moralne zahteve, a s druge strane religija s razvitkom etičkih imperativa kao proizvoda ljudskog života u zajednici, postaje duševnija i sve se više pročišćuje.“⁶

Kao što je moralna, tako je i religiozna svijest plod socijalnog života. Olimpljani sa Temidom na čelu (*Il.* XX 4–12) simbol su vijeća rodovskih starješina na čelu s vrhovnim poglavarom. Oni su ujedno slika ideala i vrlina, strasti i slabosti helenskog vlastelinskog života, odnosno društva. Kao što među vlastelom biva, tako i među bogovima može biti pravde i nepravde i uzaludno je da se među Olimpljanima traži samo moralna uzvišenost, svetost i bestjelesna produhovljenost, pogled pun samilosti i blagosti. Umjesto askeze, duhovnosti i osjećanja moralne odgovornosti kod njih se očituje vedar i bujan život u kojemu je obogotvoreno sve postojeće, zlo i dobro. Ono čime se, dakle, Olimpljani ističu iznad ljudi jeste vječni život protkan silom i bezbrižnošću. Budući da su bogovi takvi, nije čudo što vrhovni vođa Ahajaca u *Ilijadi* – koja u odnosu na *Odiseju* predstavlja niži i rudimentarniji vid religije i uopšte duhovnih vrijednosti, kao što je, na primjer, slučaj s muzikom i poezijom – Agamemnon svako zlo svodi na božanstvo:

Il. XIX 86–90:

.....al' krivnju nē snosim ja,
neg' Zeus, Mojra, Ērīnija u tami boravi štono,
na zborištu u duši mi sljepoću stavili krutu
onaj u dan kadno sām sām od Āhila uzeo dar.
Al' što mogah učinit'? Božanstvo sve privodi kraju.

⁶ Up. Đurić, *Istorija* 70.

Nasuprot raznim zastranjivanjima, nevjerici i kritikama božanstava⁷, ipak im se homerski čovjek moli, vjeruje u njih i prinosi im žrtve, jer: *Il. I 218: Ko bogove odano sluša, bit će nakloni njemu.* I doista samo onima koji znaju dokle smiju, koji su svjesni da su smrtna bića i da ne smiju prekoračiti granicu svoga bića koju su im Olimpljani odredili, tima su i oni naklonjeni. Bogovima pripada nektar i ambrosija, Hebina i Ganimedova služba, jer su besmrtni, veličajni, jer su dobro, bezbrižnost i vječnost atributi njihova bića, podjednako sastavljenog od dobra i zla, od božanskog i đavolskog elementa, jer kao što nema boga bez đavola, tako nema ni đavola bez boga, što nam upečatljivo svjedoče religijski sistemi drevnih civilizacija, o čemu ovdje nije mjesto opširnije raspravljati.

Čovjeku je suđeno, pa bio i junak, da se zlopati na mnogohranjivoj zemlji u ime čega Ahilej ostarjelom Prijamu i savjetuje:

Il. XXIV 522–526:

.....u duši pustimo
patnje nek' se stišaju većma, mada turobni jesmo,
jer koristi nik'e od strašnoga od plača nam nema,
jer bozi ljudima smrtnim dosudiše tako
da u žalosti žive, a sâmi bezbrižni jesu.

Gornje nas teške Ahilejeve riječi nužno dovode do pitanja: zašto je helenski čovjek mikenske epohe, odnosno epohe epopeje iznjedrio Olimpljane kad su već takvi?

I ono do sada malo pročitanih i proučenih spisa, kao i dosadašnja arheološka otkrića⁸ pokazala su da se Helen mikenske civilizacije, nasuprot prividnom sjaju, stao veoma rano zlopatici, s mukom održavati goli život. Usljed toga stanovništvo je bilo

---

⁷ Up. *Ilijada* III 365: *Zeuse oče, okrutnijeg od tebe nê ima boga!*; dalje, *Il. XXII 15: Ti me obmanu, Dalekôstrijelni, od bogova najkrući svih...*

⁸ Up. Branko Gavella, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Beograd 1969, 57–88.

prisiljeno da osniva kolonije i raseljava se, piratstvo, gusarstvo se proglašava svetinjom, a mučna trgovina po moru i ratovi postaju osnovom života. Dodajmo tome da je Helen mikenske civilizacije bio sposoban da jasno sagledava život, njegove tegobe i strahote, stalno nastojeći da svojim umom i fizičkom energijom ove savlada i život učini koliko toliko snošljivim i osmišljenim. Usljed toga Heleni u najranijoj etapi svoje historije i kulture ispred tegoba svakidašnjeg života postavljaju veličajni porod svoga duha, postavljaju veličajne Olimpljane. Njihovom blistavom slikom savladavali su sve: titanske sile prirode, neumoljivu Mojru, alfu i omegu svega; patnje čovjekoljubivog Prometeja, stradanja mudroga, ali pasivnoga Ojdipa (Edipa); rodovsko prokletstvo Atrejevih sinova itd. Takove i slične nevolje materijalne i duhovne prirode nagnahu Helene mikenske civilizacije da stvore svijet Olimpljana koji simbolizirahu vedrinu, ljepotu i radost: sve ono za čim je čeznula bistra helenska duša. Samo pomoću takvih bića, osjećajan, plahovit i razdražljiv, ali u patnjama tako postojan narod kroz čitavu svoju historiju mogao je podnositi težak život koji ga je svagda tjerao da se zagleda u život Olimpa, život bogova obavijen sjajem, radošću i slavom, kao što će to činiti i pripadnici hrišćanske mitologije, odnosno religije.

Iako se život bogova ne može dostići, čovjek mu se časnim postupcima, molitvama i prinošenjem žrtava može približiti, nazor što ga susrećemo i kod drevnih Sumerana, Akađana i Vavilonjana (Babilonjana), čemu su najbolji dokaz slavne sumersko-akadske poeme *Čovjek i njegov bog* i *Hvaliću Gospoda mudrosti*.

Dalje, Olimpljani su prethomerskom, homerskom i pohomerskom čovjeku bili potrebni i zbog pretjeranog isticanja *hýbris*-a, osione gordosti, *hýbris*-a koji je štetio pojedincima i široj zajednici. Dosljedno tome, da bi zaštitila zemaljski, zajednica izmišlja nadzemaljski poredak koji bdije nad prvim. Goropadnije i slobodounnije ličnosti, međutim, bunile su se protiv nadzemaljskih

gospodara, pitajući se ko su oni pa da mogu stati na put njihovoj snazi i častoljublju?! Tako se dešava da Homerovi junaci zaborave na granicu smrtnika te, povodeći se za svojim strastima i podosta sirovim herojstvom, napadaju i same bogove. Tako Diomed hita za Afroditom i ranjava je, a kad hoće da napadne i samoga Apolona ovaj mu odgovara:

Il. V 440–442:

„Pazide Tideju sine, kloni se većma, nemoj se ravan bozima smatrat’, nikada jerbo besmrtnih bogova rod ravan ti nije ljudima smrtnim po zemlji kojino hode.“

U *Il. V 857*, Diomed ranjava i samoga Areja a silni Ajant⁹, gonjen još silnijom sujetom, odbija pomoć boginje Atene. Ovome idu u prilog i čuvene teomahije, kao što je takma Tamirida i muzâ; zatim, Niobe s Apolonom i Artemidom, ili pak takma u muzici između frulaša, frigijskog silena Marsije i kitaraša Apolona koji svojom oplemenjenom lirom pobjeđuje orgijastičko brujanje frule. Apolon ga je, za kaznu što se drznuo takmiti s bogom, dao oderati, ali se Marsijina koža na hrastu i dalje okreće u pravcu zvuka frule.

Nasuprot iznijetim, ne baš svijetlim tonovima i crnim sporadičnim mislima¹⁰ o ništavnosti ljudskoga života, ipak čovjek epopeje voli ovozemaljski život. Ovo ima opravdanje u tome što su homerski junaci djeca afekta, a ne moralne skrušenosti. Njihovo je geslo boriti se, moliti im se, ali ne i prosjačiti. To proizlazi iz dva najosnovnija motiva: žudnje za slavom koja se stiče vrlinom, to jest junaštvom i hrabrošću, što je oblagorođeno kao ideal za potonja pokoljenja. Tako Ahilej, kome je suđen ili dug i neslavan život, ili slavan ali kratak život, kaže:

---

⁹ Up. Sofokle, *Ajant* 762–769.

¹⁰ Up. *Ilijada* VI 146–149.

Il. IX 412–416:

Ako li ostajuć' ovdje trojanskog oko borim se
grada, povratak domu mi pròpa, al' slava biti će
vječna, ako domu se vratim, u očinsku ljubljenu grudu,
pròpa dična mi slava, al' života vijek bit će mi
dug, smrtni tad kraj brzo snaći me ne će.

Da bi postigli slavu i divljenje potomstva neprestano im lebdi
pred očima opomena Hipoloha upućena sinu Glauku:

Il. VI 208; XI 784:

Navijek najbolji biti i odličan između drugih.

Sljedstveno tome, homerski je čovjek posjedovao etička mjerila, kao što su osjećanje časti i požrtvovanja, društvene vrline, druželjubivost, pravičnost, gostoljublje itd.

Što je sa zagrobnim životom? Kako se izmiruju bujni život homerskog čovjeka i neumitni Thánatos? Neka nam navedeno objasni Ahilejeva sjenka koja odgovara Odiseju:

Od. XI 488–491:

'Nemoj mi utješno zborit' ò smrti, Odiseju vrli!
Rađe bih ost' o na zemlji i k' o najamnik službov' o drugom,
što vlastito nema imanje, za život nemajuć' mnogo,
nego da vladam mrtvima svim štono nestahu većma.

Navedeno se nameće kao prirodan zaključak, jer je homerski čovjek u *Ilijadi* sav utonuo u ovozemaljski život; on je, štaviše, zapjenušen od vječnog potvrđivanja i neprestanog nastojanja da iskaže sva skrivena osjećanja: radost i žalost, vrline i mane.

Homerove junake upravo misao na smrt i Had, gdje će im duša po smrti odletjeti (*Od.* XI 218) i tu lebdjeti poput sjenke, tjera na

natčovječanske podvige. Ta ih misao prati i u borbama pa ih poput Ahileja dovodi do besvjesti, čak do mržnje prema tuđem životu, ali ne samo to! Kad junak Likaon moli Ahileja da mu poštedi život, Ahilej mu dramatično odgovara:

II. XXI 106–113:

Děd', dragoviću, ì ti da skončaš! Čemu tòliki plač?
I Pàtrokle pade što bolji je òd tebe mnogo!
Zar nè vidiš kako sam lijep, koliko visok? Čestit
babo je moj, boginja mene porodi mati, al' i
nàdamnom smrt, ùz to tegoban usud, sad stoji.
Doći će zora, il' podne, il' tihi sumračak, u
kreševu ì meni te će života neko uzeti dah,
il' će me zgoditi kopljem, il' pak strijelom s tetive.

To im opet daje snage i tjera ih da budu čovječni i teže za čovječnim, za lijepim djelima, jer će ih samo po dobrim i lijepim djelima pamtiti naraštaji.

3. *Dohomersko pjesništvo drevne Helade, začeci epopeje*

Premda se u književnoj predaji drevne Helade nisu očuvali pisani tragovi o usmenoj narodnoj književnosti, istraživanjem najstarijih tragova ove došlo se do zaključka da je umjetničkoj epopeji prethodilo samoniklo narodno pjesništvo, a daleko kasnije, proza. U samome, pak, narodnom pjesništvu najranije se javlja narodna pjesma koja se po načinu izvođenja dijeli na *lirsku narodnu pjesmu* (koja se odlikuje subjektivnošću i neposrednošću) i *epsku narodnu pjesmu* (čija je glavna osobina opjevanje kolektivnih pothvata poduzimanih u interesu zajednice), dok se po sadržaju dijeli na *hijeratsku pjesmu*, što će reći pjesmu nabožnog karaktera upućenu olimpskim bogovima, i *profanu*, svjetovnu, koja opjeva događaje iz života pojedinca i kolektiva.

Budući da put od narodnog pjesništva do umjetničke epopeje, odnosno umjetničkog pjesništva vodi preko hijeratske i svjetovne poezije i muzike iz prethomerskog pjesništva, to ćemo na prvom mjestu izložiti vrste i stvaraocce hijeratske i svjetovne poezije, kao i instrumente na kojima se izvodila.

4. Hijeratska poezija i muzika dohomerskog razdoblja

Istraživanjem najstarijih tragova narodnog pjesništva kod Homera došlo se do zaključka da su najstarije helenske narodne pjesme, slično staroindijskim vedama, bile hijeratskog, nabožnog karaktera upućene olimpskim bogovima, posebno Zeusu i Apolonu, zaštitniku helenske muzike i poezije, a kasnije i ljekarstva. Glavna karakteristika hijeratske poezije i pjevanja sudeći prema *Ilijadi* i *Odiseji*, bila je pobožna glorifikacija i opjevanje božijih djela novih osvajača Olimpa. Zahvaljujući toj tijesnoj povezanosti kulturnog i narodnog hijeratskog pjesništva kod Homera i Hesioda susrećemo brojne, slabo razumljive epitete. Nije to doba racionalističkog posmatranja prirode i prirodnih pojava, nego vrijeme kad je božanstvo za drevne Helene bilo alfa i omega svega. Reminiscencije na to prastaro doba susreću se kod Homera u čijim epovima iščezava onaj stari pijetet prema olimpskim bogovima, kao što se to može zaključiti iz Ahilejevih riječi u *Il.* XXIV 521sq.

Osnovni književni oblici, odnosno vrste hijeratskog pjesništva jesu pean i nomos posvećeni Apolonu.

Pean, odnosno *paian*, *peon* je lirski rod epideiktičke, odnosno hijeratske poezije koja iskazuje radost, veselje i nadu, a izvode ga horovi. Kod Homera se očuvao spomen na pean, taj glavni oblik dohomerskog kolektivnog pjevanja. Kad su, naime, ahajski momci vratili kćer svešteniku Hrisu i žrtvovali Apolonu, tada zapjevaju pean:

II. I 469–474:

Pa kad se oni jela i pića zasite većma,
krčáge dječaci tada do vrha napune vinom,
svima razdijele njih, prvo nalivši čaše za žrtvu vinom.
Čitavi dan su ublažavali Gospoda plesom,
ahajski momci, krasno pojeći pean Braniča
slavljahu tada, u duši se veseleć' sluš'o je on.

Ahilej, smaknuvši šljemetresca Hektora, kaže:

II. XXII 391–394:

Sad pak zapojmo pean, ahajski momci, ka dupkim
se vratimo lađam', povez'mo sa sobom ovog'.
Golemu ratnu odnijesmo slavu, jer Hektora ubismo
dičnog kome se moljahu Troj'ci po gradu kanoti bogu.

Iz gornjih se navoda dá zaključiti da je pean kod Homera plesna kolektivna pjesma lirskog sadržaja. U tom najstarijem obliku pojavljuje se u svečanostima na Kritu, u Delfima i Sparti. Kasnije se, međutim, pean kako nas izvještava Proklo u *Hrestomatiji* (244), pjevao ne samo u čast Apolona Delfljanina nego i ostalih bogova uz pratnju flaute¹¹.

U ovoj se vrsti, prema Platonovu svjedočanstvu, posebno isticao Tinih Halkiđanin, dok Porfirije ističe Ajshila kao odličnog i vrsnog pisca peana u čast Apolona Delfljanina. Dodajmo usput da su Heleni nakon pobjede nad Persijancima kod Salamine (–480) pjevali pean i plesali.

Budući da Heleni pjevaju pean i uz njega plešu, očigledno je da je u vrijeme bitke kod Salamine dobio novo ruho. On je,

---

¹¹ O *peanu*, odnosno *peonu* kao obliku ritma up. Aristotel, *Retorika*³ III 8. 4–6. Svetovi, Novi Sad 1997. (*Retoriku* sa starohelenskog preveo, studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

naime, budući da se pjevao i u čast ljudi, izgubio čisto teoforski karakter. Osim toga, vidjeli smo da ga kod Homera pjeva hor muškaraca, dok ga u Horatijevo vrijeme pjeva hor sastavljen od momaka i djevojaka. To, međutim, i nije više helenski, već takozvani rimski pean.

Hijeratska se poezija njegovala na ostrvu Del(os)u, Apolonovom rodnom mjestu, gdje su posebno njegovane himne, *respective* pjesme u čast Letina sina. Što se tiče Sparte, u njoj su himne Apolonu pjevane o *Karnejama*¹².

U Eleusini su bile čuvene misterije u čast boginje Demetre, Majke Zemlje, odnosno Majke plodnosti, kojoj u sumersko-vavilonskom panteonu odgovara Ki, sumerska Majka boginja kao metafizičko počelo, odnosno Dingir-mah, sumerska velika boginja plodnosti, oličenje kosmičkog života, prvobitno oličenog u boginji Namu i njezinu sinu En-Ki.

Dosta se pjevalo i u čast boga Dionisa, što je i razumljivo ako se podsjetimo da je on zaštitnik vinove loze i vina. Osnovna vrsta pjesme, odnosno napjeva u njegovu čast jeste *ditiramb* iz koga se kasnije razvila tragedija.

Druga vrsta hijeratske poezije jeste *nomos*, kratka monodijska pjesma, u početku vjerskog karaktera, koja se pjevala u čast nekog božanstva, naročito Apolona. Pjevao ju je jedan pjevač, obično sveštenik uz kitaru. Nazvana je *nomos*, što će reći red, poredak, jer ne mijenja ni ritam, ni harmoniju. Kod Homera i Hesioda ne susreće se *nomos*, premda ni njima nije strana ta vrsta nabožne pjesme. Kao kratka pjesma susreće se u *Himni Apolonu sa Delosa* 20. Jambograf Arhiloh, fr. 133, već zna za *κρητικοῦς νόμους*. Kod Alkmana (oko 650–600) susrećemo *nomos* sa muzičkom pratnjom. Budući da se ovaj pjesnik hvali da zna sve vrste nomskog pjevanja, proizlazi da je *nomos* u njegovo vrijeme imao razne načine izvođenja i, najvjerovatnije, vrste.

¹² O *Karnejama* cf. Plut., *O muzici* 6 f. 3.

5. Mitski stvaraoci hijeratske poezije i muzike

Rana helenska poezija, kao i muzika, ima svoje arhegete koji su podosta obavijeni velom mita i misterije, tajanstvenosti. Nasuprot tome, njihova nam imena i pronalasci, iznašašća koja im se pripisuju, ukazuju da je bilo pjesnika i muzičara koji su stvarali i u ta tamom obavijena vremena na koja bi se s pravom mogao primjeniti Vergilijev stih *Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem* (I griješni se vijek prepade vječite noći). Heleni su, međutim, vjerovali u postojanje tih umjetnika i nadahnjivali se njihovim ostvarenjima. Oni su, zahvaljujući pronalascima na duhovnom polju koja im se pripisivahu, iako mitskog karaktera, prvi tvorci helenske civilizacije, odnosno kulture i kao takvi zaslužuju punu pažnju.

Mitski zastupnik staroga *nomskog* pjevanja na ostrvu Kritu bio je *Hrisotem*, o kojem Pausanija kaže da je stariji od *Filamona* iz Delfa koga Eusebije iz Kajsareje datira u 1292. godinu prije Hrista. Tradicija Filamonu pripisuje istu onu ulogu u Delfima koju pripisuje *Musaju* (*Museju*) u Eleusini. Plutarh nas izvještava da je Filamon u jednoj himni opjevao rođenje Latone, Artemide i Apolona i prvi u Delfima postavio horove. O njemu su kružile priče da je pratio Orfeja na putu za Sikion¹³.

Na ostrvu Del(os)u staro hijeratsko pjesništvo zastupa mitski pjevač *Olen*. O njemu Herodot, *Historiae* IV 55, kaže: *Taj je Olen došao iz Likije, pa i ostale stare pjesme spjevao koje se pjevaju na Del(os)u.*

Te stare pjesme bile su himne od kojih je Olen, po Pausanijevu tvrđenju (VIII 21) spjevao priličan broj. Osim toga, Pausanija kaže da bi Olen mogao biti Hiperborejac, smatrajući da bi on mogao biti pronalazač heksametra (X 5,7) dok se obično uzima da je Orfej pronalazač herojskog stiha. Kalimah u *Delfijskoj*

---

¹³ O *Filamonu* cf. Plut., *op. cit.* 3; Lasserre, *Plutarque* 31.

himni IV 304 kaže da se još u njegovo vrijeme u Delfima pjevala jedna Olenova himna.

Među najčuvenije pjevače i muzičare mitskog perioda spada *Orfej*, osnivač orfičkog dionizma. Platon smatra da je Orfej porjeklom Tračanin, sin Ojagrov, dok mu je majka, po Timotejevu svjedočanstvu, muza Kaliopa. Pindar u četvrtoj *Pitijskoj odi*, međutim, kaže da je Orfej sin Apolonov.

Orfejevo je pjevanje, po Ajshilovom svjedočanstvu, ličilo na božanski poj, što će reći da je imalo magijsku moć. Zvucima kitare, odnosno lire, kao što o tome pjeva Apolonije sa Rodosa, pripitomljavao je zvijeri, ptice i stanare vodâ; pokretao more, planine, kamenje itd., u ime čega je njegov lik poistovjećivan sa bogom-čovjekom.

Orfej, prema čijoj na nebo uznesenoj liri imamo sazviježđe Liru, po tradiciji je bio izumitelj alfabeta sa trinaest slova i osnivač raznih misterija. Tako je u Trakiji osnovao Apolonove misterije; u Ajgini misterije trojne boginje Hekate, a u Sparti misterije u čast boginje Demetre.

Orfejevo učenje, po Strabonovu svjedočanstvu (471C) u Atiku i Eleusinu donio je učenik *Musaj* o kojem se kaže da je pisao himne¹⁴. Poslije njegove smrti Eleusinskim misterijama upravljao je njegov sin *Eumolp*, arheget sveštenečke porodice Eumolpida koja je stajala na čelu pomenutih misterija. Musaju se, osim himni, pripisuje jedna teogonija i neka proročanstva. Koliko su drevni Heleni vjerovali da pjevanje i pjesništvo potiču od muza dobro se uočava i iz antroponimâ Musaj i Eumolp. Antroponim *Μουσαῖος*, naime, označava pripadnost muzama, to jest muzin, dok je *Εὐμολπος* u suštini apelativ sa značenjem *dobar pjevač*.

Sa Demetrinim kultom Pausanija VIII 37,9, spominje *Pamfa*, pisca himni. Kao najmlađi trački pjevač spominje se *Tamir* ili *Tamirid*, o kojem Homer kaže:

¹⁴ O Musajevim himnama cf. Hdt., *Historiae* VII 6, 3.

II. II 593–600:

.....potome Ptelej,
Hel, ūz to i Dorij gdjeno su muze, susrevši Tàmira
tračkog kadno je jednom kralja od Èurita iz
Òjhàlije iš'o, njemu uzele pjev, jerbo se zakleo
on, hvalio jošte i sáme ù pjesmi da će
nadmašit muze, s àjgidom Zeusa kćerke. Ljuteć'
se sljepcem učine njega, pjesmu uzmu mu ljupku
i od kitaranja odvrate njega...

Tamir je, po Suidinom svjedočanstvu, sin *Filamona* Delfljanina. O njemu Plutarh kaže da je imao najljepši glas, dok je harmonija njegovih melodija sve nadmašivala. Pripisuje mu se djelo *Rat Titanâ protiv bogova*¹⁵.

Budući da tračkog pjevača Tamira osljepljuju helenske muze, utoj je legendi najvjerojatnije riječ o borbi dviju suprotnih vrsta pjevanja. Tamir je, naime, predstavnik stranoga, tračkog pjevanja koje je, suprotno legendi, bilo zasigurno bučno i neurastenično. Muze su, međutim, predstavnice helenskog, što re reći prefinjenijega i skladnijega pjevanja. Helensku tradiciju o tračkim pjevačima, gdje spada i muzičar *Pejron*, iz trakijske Pijerije, koji muziku donose sa sjevera ne bismo smjeli olako potcijeniti. Ona je utoliko ispravnija ako se zna da su se Heleni doselili sa sjevera. S te tačke gledišta, predanje o starim tračkim pjevačima pojavljuje se kao reminiscencija na njihovu pradomovinu. Helenski Olimp i olimpske muze, uostalom, ne nalaze se u središtu Helade, nego na sjeveru, u Tesaliji, tačnije Pijeriji, pradomovini narodnog pjesništva i muzike drevnih Helena. Iako helenska muzika, po svjedočanstvu samoga Platona¹⁶, nije autohtona, ipak su drevni Heleni uspjeli da od strane muzike i stranih instrumenata izgrade

---

¹⁵ Cf. Plut., *op. cit.* 3.

¹⁶ Cf. Plat., *Epinom.* 987d.

vlastitu muziku etosa i estetike. To nam, osim Platona, svjedoči i Filip iz Opunta riječima: „Što god da su Heleni prihvatili od varvara, to su oplemenili i usavršili.“

Ovdje nam je pomenuti i dva mitska pjevača i muzičara porjeklom iz Bojotije u kojoj se muzička takmičenja održavahu u Orhomenu uz kult Haritâ, u Tebi uz kult Herakla i Jolaja, te u Tespiji uz kult Erota i muza.

Amfion je najznačajniji bojotski pjevač i muzičar mitskog perioda. Heraklejd sa Ponta u djelu *Katalog otkrića u muzici*, kako nas izvještava Plutarh, tvrdi da je Amfion pronašao kitaru i kitarodijsku poeziju. Za razliku od brata Zeta, čija je narav bila silovita i goropadna, Amfion je bio nježan i ljubitelj muza. Koliko je bio upućen u njihov dar najbolje se razabire iz legende o građenju Tebe. Dok je, naime, robustni Zeto dovlačio kamenje, dotle je Amfion zvucima lire ove slagao u zidove kao najbolji graditelj. Navedena legenda nedvosmisleno potvrđuje poznatu činjenicu da su stari Heleni u muzici gledali magijsku moć i snagu.

Plutarh uz Amfiona spominje i *Antesa* iz Antedona o kojemu kaže da je prvi pjevao himne. Pindar u *Peanima* spominje muzičara *Antipa* koji je prvi uveo lirsku harmoniju na Niobinoj svadbi¹⁷.

O *Linosu* ili *Linu*, koji se po tradiciji svrstava u prastare pjevače, u znanosti se odavno dvoumi da li je riječ o povijesnoj ličnosti, ili se tako naziva pjesma tužnog karaktera.

U opisu Ahilejeva štita Homer o Linu kaže:

Il. XVIII 567–572:

Djevojke, sà njima momci, k'o djeca veseli buduć,
u koševim' pleteni što su meden nošahu plod.
Porèd njih dječak je lirom sa zvonkom dražesno
svir'o, nježnijem glasom Linovu krasnu pjevao
pjesmu; oni pak nogama skaćuć' bijahu ò tlo
zajedno slijedeći njega sa plesom, kliktajem još.

¹⁷ O Amfionu i Antipu cf. Plut., *op. cit.* 3 f 3; 15.

Iz gornjeg navoda dâ se zaključiti da je riječ o nekoj narodnoj pjesmi. Legenda o Linu mogla je nastati po refrenu *αἴλινοϛ* koji se pjevaio uz thrênos ili tužbalicu u kojoj se žalilo za nestankom proljeća i nepovratnom mladošću. Ima razloga vjerovanju da je apelativ *linos* nastao od semitskog uzvika *ai lenu* sa značenjem *jao nama*. Na istočno postanje napjeva i melodije upozoravaju već Herodot i Pausanija¹⁸.

6. Svjetovna poezija i muzika dohomerskog razdoblja

Linova pjesma po sadržaju, međutim, daleko više pripada svjetovnoj nego hijeratskoj poeziji koju je nadživjela i razvila se u umjetničko pjesništvo, što je veoma rijedak slučaj i u historiji književnosti drugih naroda. Da je narodno pjesništvo i pjevanje cvjetalo naporedo sa hijeratskim dobar je svjedok Homer koji nas izvještava o vrstama narodnog pjesništva i pjevanja koje je Helena pratilo kroz čitavi život. Tako su djeca u ranoj mladosti pjevala *igračke* pjesme, uz koje su se čule i *prosjačke* pjesme što su ih dječaci najvjerojatnije pjevali zimi, odnosno u oskudici. Kad bi, međutim, stiglo proljeće sa rosnim jutrima, tada bi dječaci, zvani helidonistai, lastavičari, noseći sliku lastavice, obilazili kuće i pjevali lastavičju pjesmu, to jest helidonismu.

Iako se helidonisma i njoj slične pjesme ne susreću kod Homera, ipak im se ne može osporiti velika starost.

Muze su pjesmom, plesom i igrom naročito prisutne u doba mladosti koja je sklona tim darovima muza. Tako nas Homer u opisu Ahilejeva štita obavještava da su *ples* već u njegovo vrijeme pratile forminga i pjesma:

---

¹⁸ O istočnom porjeklu napjeva i imena cf. Hdt., *Historiae* II 79 i Pausanias, *Descriptio Graeciae* IX 29,7.

II. XVIII 590–607:

Čuven veoma vještak potome vješto plesno načini mjesto,
nalično onom' u prostranom Knosu štono ga
negda sačini Dajdal Arijadni s uvojcim' lijepim.
Plesahu tu mladići, djevojke s njima prošene
jako, za članke se rükū mēđ' sobom držeć'.
Òd lana dijeve haljine imahu tanke, mladići
nošahu pak košulje istkane lijepo, òd ulja štono
s'jale se nježno, vijence na glavi dijeve imahu divne, a
momci mačeve zlatne o srebrnom o remenu visjehu
štono. Kretali tu se lagano odveć nogama vješto, kao
kad grnčar, kod grnčarskog sjedeći točka, rukam'
pristalog lijepo, posmatra pomno ne će l' se okratat' dobro.
Okretali opet bi tu se u redovim' jedni nasprama
drugim. Okolo plesnog dražesnog mjesta nâroda j' mnoštvo
stajalo brojno ù tom' nalazeć' radost. Plēsāča dva
se, mēđ' njima vodeći kolo, vrtjela hitro.

Pjesma i forminga bili su ukras svadbe. Da čujemo što nam o
tome kaže besmrtni Homer u opisu štita Pelejevog sina:

II. XVIII 490–495:

Zatim Šepavko načini dva na štitu prelijepa grada
ljúdi podložnih smrti. Gozbe i svadbe u jednom su bile.
Svjetlost uz baklje iz njihovih soba po gradu
mladence vode, *Svadbena pjesma* čula se jako;
mladi plesači okrētali tu se; frule, jošte
forminge s njima, mēđ' njima, svirale svagda...
(potcrtao M. Višić)

Pjesma što se pjevala pri ulasku djevojke u kuću i izlasku iz
kuće, kao što je slučaj u gornjem navodu, nazivala se *himenej*,

odnosno svadbena pjesma ili svatovac, tako nazvana po istoimenom bogu svadbenog veselja Himeneju. U tim bi se pjesmama udruživala radost sa žalošću zbog nestanka vedre mladosti i bezbrižnog djevojaštva, što se duboko doimalo helenske racionalne i emotivne duše.

Kad bi mladenci išli na počinak, pred ložnicom bi se otpjevao *epitalamij*, što će reći svatovska pjesma. U njemu bi se mladenici, posebno mlada, podsjećali da stupaju u novi život, različit od djevojaštva i momaštva. Dodajmo usput da je himenej nastavio život u rimskoj književnosti, u kojoj ga je posebno njegovao Katul.

Pjesma i pjevanje pratili su i ostale životne prilike starih Helena, što je slučaj i kod ostalih naroda. Tako je na gozbama imućnijih helenskih, naročito atinskih porodica, postojala neka vrsta muzičkog rituala. Te gozbene pjesme ili počašnice imale su različit oblik, sadržaj i vrijeme izvođenja, o čemu nas već antički pisci obavještavaju. Njihov bi raspored otprilike bio slijedeći: u početku gozbe hor bi zapjevao pean, što bi poslužilo kao neka vrsta blagoslova. U njemu bi se obično zazivao neki od bogova nakon čega bi se pjevale kratke počašnice ljubavnog ili društvenog karaktera. Na trećem bi mjestu bile takozvane mirtine ili lovorove pjesme koje obično pjevaju o zdravlju, bogatstvu, ili bi se kazivale mudre izreke. Posljednju vrstu pjesama pjevali bi gosti poslije jela i to preko reda, dodajući jedan drugome mirtinu grančicu ili liru. Svako bi bio dužan otpjevati po jednu pjesmicu, jer je to bio vid određenog takmičenja. Stari su takve pjesme pjevane preko reda nazivali *skolije* ili krivudarke. Kod Pindara se susreće još jedna vrsta skolija ili počašnica. Njih je u umjetničko ruho zaodjenuo Jonjanin Anakreont, epigon melike. Do naših se dana očuvala skolija u čast Harmodija i Aristogejtona koju je, po svjedočanstvu Herodota i Tukidida, sastavio Kalistrat. Metri su: glikonej, bakhej i holijampski dimetar.

U ratu su se pjevale *ratničke*, odnosno *junačke* pjesme. Pjesma i pjevanje pratile su Helena i na poslu. Takve su se pjesme nazivale *radničke* ili *ratarske*, a pjevao ih je zbor ljudi koji su obavljali isti posao. Takve su pjesme neobično stare, a pjevale su se o berbi grožđa, žetvi, sjetvi i mljevenju žita.

Pjesma nije iznevjerila ni na samrtnom času. Takva pjesma, kao uostalom himenej i epitalamij, spada u *narodnu kultnu* pjesmu, a naziva se *thrênos*. Tom bi tužbalicom rodbina oplakivala pokojnika¹⁹. Opis *thrênosa* ili *trêna* susrećemo kod Homera u sceni sahrane tijela ubijenog Hektora:

II. XXIV 719–727:

Kad većma umrlog njega u čuven unesu dom,
na provrćen lijes njega postave tad, sa strane stave
pjevače *thrênos* počinjū štono; tužahu oni
jadovnu pjesmu, za njima potom tužahu žene.
Međ' njima *Andrómaha* s rukama bijelim tužanje počne,
u rukam' držeći glavu *Hektora* muža ljūde što mori:
„Mlad mi, o mužu, izgubi život, u dvorim' udovu
ostavljaš mene, sinčić sasvim je nejak štono
ga zlosrećni imasmo mi...“

Iz navedenog odlomka može se zaključiti da su već u Homerovo vrijeme postojali naročiti pjevači za tužbalice kojima odgovaraju žene u horu. Iz činjenice da *Andromaha* tuži da se zaključiti da je postojala i takozvana *udovička* tužbalica.

¹⁹ *Thrênos* ili *thrên* jeste zbarska tužbalica. Stari razlikuju dvije vrste *thrênos-a*: *epikédeion*, to jest naricanje za umrlim (v. Proclus kod Photia, *Bibl.* 321a 30) i pravi *thrênos*, to jest uspomenu na pokojnika (v. Ammon, *Diss.* p, 54). Aleksandrijski izdavači djela lirskih pjesnika nisu, međutim, pravili razliku između te dvije vrste, tako da se tužaljke Simonide i Pindara odnose na obje vrste. Nužno je, međutim, podsjetiti da *trênos* u najstarije vrijeme ima magijsko značenje. Pjevao se uz *aulos*, *frulu*, i, samo ponekad, bez pratnje. Cvjetao je u sedmome vijeku prije Hrista.

Osim navedenih, postojalo je i drugih vrsta pjesme i pjevanja manje značajnih za ocjenu i karakter narodne poezije i muzike iz dohomerske epohe. U Homerovo vrijeme, što će reći u vrijeme što ga opisuju njegovi epovi, muzika i pjesma pratile su skoro svaki fizički i intelektualni akt helenskog čovjeka. Temeljni razlog tome najvjerojatnije leži u uvjerenju da muzika i pjevanje imaju magijsku, hedonističku, estetsku i moralnu snagu kojom se može uticati na volju bogova, prirodne sile i ljude. Svjetovna poezija i muzika, kao što smo vidjeli, imaju kolektivni karakter. One, naime, većinom izražavaju kolektivna osjećanja, vjerskog ili profanog karaktera, dok su lične strasti i lična angažovanost u svim vidovima života slabo naglašeni.

7. Razvojni put epske poezije drevnih Helena

Iz izloženog o hijeratskoj i svjetovnoj poeziji da se zaključiti da himne u čast bogova, najčešće Apolona i Zeusa, naročito thrēnos, što će reći tužaljka za pokojnikom u kojoj se pjevalo o junačkim podvizima pokojnika, posjeduju osnovne elemente epske, pripovjedne poezije.

Osim himni i tužaljki na postanje epske utiče *junačka pjesma* čiji je predmet opjevanje junakova lika i usuda, junaštva u borbama i junačke smrti za ideale zajednice kojoj pripada. Kao takav on je ideal u kojem su utjelovljene najbolje osobine zajednice, hrabrost i požrtvovanje, budući omiljeniji i od samih bogova. Tako se u pretknjiževnom razdoblju, u doba usmene narodne poezije, značajan događaj u kojem je uzeo učešća heroj određene zajednice, neposredno po zbivanju pretvarao u priču u kojoj se kitio sam događaj i junak koji se u njemu istakao. Tokom vremena historijski se događaj u lako prenosivoj usmenoj poeziji, priči, dosta slobodno prerađivao. To će reći da su u priču, *mýthos*, sa stvarnim, povijesnim sadržajem mogle prodrijeti osobine bajke i mita. Tako je mit, mitologija postala

podlogom cjelokupne starohelenske umjetnosti, postajući temelj epske poezije i umjetnosti što ga ni lirska poezija neće moći, niti će željeti zaobići. Mit će u drevnoj Heladi biti presudan u svakoj značajnijoj svetkovini privatnog, javnog, političkog i svakodnevnog društvenog života. Mit i mitsko u epu čine početak i kraj nadahnuća, izvor i cilj, što nije slučaj sa lirskom poezijom u kojoj su mit i mitsko samo sredstvo.

Vratimo se *junačkoj* pjesmi! Predmet junačke pjesme, neki historijski događaj, vremenom izbija u prvi plan, dok ličnost junaka iščezava, slavi se junački podvig. To je ono zbog čega se u *Il.* IX 186–191 slave *kléa andrōn, slavna junačka djela*, dok se u *Il.* XX 203–204 navode *prōklyta épea, slavne priče*, slavna pripovjedaanja.

Junačka pjesma nije, dakle, samo izvor epopeje i epa, nego i posebnih vrsta epske poezije, genealoške i didaktične. Dokaz da genealoška i didaktična poezija vode porijeklo iz junačke pjesme pružaju Homerovi epovi *Ilijada* i *Odiseja* u kojima se susreće nabranje pokoljenja pojedinih junaka, brojne mudre izreke, poslovice i poučne misli. Tako u *Il.* XX 215–241, Ajneja, praotac Rimljana, Ahileju navodi vlastiti rod, dok u *Il.* VI 150–211, Glauk Diomedu pripovjeda o svojim slavnim precima.

Zametke *didaktičnoj* poeziji valja tražiti u slijedećim i njima sličnim mudrim izrekama, uzrečicama:

Il. XVII 32:
Svršeno ì luda znade²⁰.

Il. I 218:
Ko bogove odano sluša, bit će nakloni njemu.

Il. II 204–206:
Gdjeno vladaju mnogi dobro nikada nije, gospodar da

²⁰ Up. Hesiod, *Poslovi i dani*, st. 218: *Kada iskusi ì luda spozna*.

jedan, vladar da jedan bude što skeptar, dijeljenje pravde
od sina lukavog zadobi Krona da drugim' pò tome vlada.

II. VI 146–149:

Kakav lišća je rod i ljudski takav je rod: lišće ti
jedno ùjesen vjetar po zemlji valja, a drugo u brsnatoj
u šumi raste kad proljeća osvanu dani. Tako i ljudi
jedni se rađaju, a drugi svjetlo nàpūštaju dana.

II. XVII 446–447:

Svakog od stvora na zemlji kojino diše, pò njoj se
kreće, od čovjeka smrtna nijedan jasniji nije.

Pjesme dohomerskog epskog pjesništva, po sadržaju kratke, pripadaju različitim krugovima priča, kao što su krug priča o Heraklu, o ratu Argejaca na Tebu, o ratnom pohodu Ahajaca na Troju, o pohodu Argonauta po zlatno runo itd.

Najčešći *motivi* što ih dohomerske epske pjesme obrađuju jesu: junak s krilatim konjem (Belerofont – Pegas); junak kao spasilac (Persej – Andromeda; Herakle – Hesiona); silazak u Donji svijet (Orfej, Odisej, Herakle); sukob sina i oca kojega ne poznaje (Ojdip – Laj, Telegon – Odisej); sukob braće (Polinejk – Eteokle); majka i sin (Tetida – Ahilej, Penelopa – Telemah); dvojica dobrih prijatelja, drugova (Tesej – Pejritoj, Orest – Pilad, Herakle – Jolaj, Ahilej – Patrokle); zavodnik i preljubnica (Ajgist – Klitajm(n)estra, Parid – Helena); sukob vrhovnog vođe i glavnog junaka (Agamemnon – Ahilej) itd.

Iz gore izloženog o razvojnom putu epske poezije može se izvesti zaključak da je uistinu bio dug. U početku su se pjevala *kléa andrôn*²¹ u obliku lirske pjesme koja vremenom dobija sve više elemenata epske pjesme tako prelazeći u lirsko-epsku pjesmu. Postepenim *uklanjanjem lirskih elemenata*, u prvi plan ističući objektivnost stvara se istinska epska pjesma. Iz kratkih

---

²¹ Doslovno prevedeno: *slavna djela junakâ*.

epskih pjesama dohomerskog pjesništva razvija se epilij, manji ep, da bi se vremenom, kad su se manje priče koncentrisale oko značajnog događaja, razvio veliki ep, epepeja.

Na taj se način epska narodna pjesma pretvorila u umjetničku epsku pjesmu čiji je sadržaj opjevanje slavni djela minulih naraštaja, odnosno mitska i legendarna povijest helenskog naroda koja je *budila divljenje i podsticala na požrtvovanje*.

Epska poezija, dakle, u krajnjem potičući, kao i ostale vrste umjetničkog pjesništva, lirska i dramska poezija, iz usmene narodne poezije, sa vlastitim arsenalom motiva i mitova, kroz čitavu književnost drevnih Helena, ostaje izvor i nadahnuće, što je i razumljivo, jer su motivi i ideali lirike ograničeni u pogledu vremena i prostora.

Dodat nam je da je kompoziciona struktura epske poezije jako slobodna, vremenski i prostorno neograničena, što i omogućuje da radnja u njoj teče lagano i široko. Ta osobina epepeji omogućuje da pojedine događaje izloži nadugo i naširoko, čineći to sa određene udaljenosti što joj daje izgled neutralnosti i objektivnosti u odnosu na događaje što ih pjesnik opisuje, mada su oni njegova tvorevina.

Dok *Ilijada* ne poznaje *izvođače* junačkih pjesama, dotle *Odiseja* poznaje dva profesionalna eada-pjevača i muzičara²² koji pjevaju pjesme što opjevaju kléa andrōn. Dok se Odisej potuca od nemila do nedraga, ispaštajući *Posejdonov gnjev* dotle u njegovim dvorima aed *Femije* pjeva nezasitim proscima:

Od. I 325–327:

Njima je veoma čuven pjevao pjevač, oni pak
sjeđahu ćuteć'; o povratku on je pjevao mučnom – o
povratku iz Troje Ahájcim' Atena Pálāda nāturi što ga.

²² U drevnoj se Heladi ne može razdvajati pjesništvo od muzike. Helenski su pjesnici, naime, još od samoga Homera prvenstveno muzičari-pjesnici. Oni su pjevali pjesme uz stare instrumente, kao što su kitara, lira, barbiton, pektida, plektron, citra itd.

Budući da Femije, kao profesionalni pjevač opjeva i širi slavu i ugled aristokratije iz doba Odiseje te, kao takav, zna puno slavnih pjesama, Penelopa mu kaže:

Od. I 337–339:

„I druge bezbrojne pjesme, Fêmije, znadeš što ljude smrtne vesele, djela junačnih ljudi, bogova k tome, proslávljaju što ih pjevači...“

Kad Penelopa zahtijeva da Femije prestane pjevati o patnjama Danajaca prilikom povratka iz Troje, sin joj Telemah kaže:

Od. I 346–352:

„Čemu li, majko, ljupkom pjevaču tólíko kratiš veséli da nas sa onim ná što ga potstiče srce? Pjevači krivi doista nisu, neg’ Zeus je moguće kriv, on što marljivim ljud’ma, svákōme òd njih, daje što ushtje...“

U odnosu na Femija, *Demodok*, pjevač na dvoru fajačkog vladara Alkinoja, nalazi se između ranijih vlastelinskih i kasnijih narodnih pjevača zvanih rapsodi. Oni kao profesionalni pjevači pjevahu za narod pjesme iz drevne starine. O Demodokovu usudu i predmetu pjevanja saznajemo iz *Odiseje* VIII 62–82; 477–481.

Toliko o drevnim izvođačima dohomerskog i homerskog pjesništva.

Kad je riječ o razvoju helenske *umjetničke* epopeje, na nju su presudno djelovala dva historijska događaja: prodiranje sjevernih Ahajaca, to jest Ajoljana na ostrva Ajgajskog mora i sjeverozapadne obale Male Azije, što se odvijalo od kraja petnaestog vijeka, kao i seoba Jonjana sa Peloponesa iz oblasti Ahaje u Atiku, na ostrva Ajgajskog mora i na obale Male Azije. Istisnuti iz svojih obitavališta od strane helenskih plemena

Dorana, Jonjani u toku dvanaestog vijeka dolaze u dodir sa već pridošlim Ahajcima (Ajoljanima) potom Hetitima, Majonjanima, Likjicima i drugim narodima sa kojima, kao prethodno Ajoljani, vode ratove. Uspomena na te borbe očuvala se u ajolskoj epskoj poeziji koju pridošli Jonjani u potpunosti preuzimaju prilagođujući je epskoj poeziji i uopšte pjesništvu ponijetom iz stare domovine. Stiče se utisak da su Jonjani iz epske poezije Ajoljana preuzeli i epski stih, heksametar koji se po svoj prilici razvio iz daktilskog tetrametra i adonaja koji se, kao zasebni stihovi, javljaju u ajolskom pjesništvu. Iz toga pjesništva Jonjani preuzimaju brojne izraze, takozvane ajolizme, jezik i stih. Jonjani su ti koji su na temelju starojonskog dijalekta stvorili umjetni jezik, umjetničku epsku poeziju ovaploćenu u Homerovim besmrtnim epovima *Ilijadi* i *Odiseji*, te u Hesiodovim epovima *Teogonija* i *Poslovi i dani*.

Nužno je dodati da su Jonjani u novoj domovini posredstvom Hetita baštinili visoku kulturu drevnih Sumerana (čiji je jezik na Bliskom istoku gotovo dva hiljadugodišta bio jezik kulta i bogoslužnja, kao latinski na Zapadu tokom Srednjeg vijeka), Akađana, starih Vavilonjana i Asirana. Nije slučajno što se upravo u Joniji začela evropska filozofijska misao oličena u jonskim kosmolozima, Taletu, Anaksimenu, Anaksimandru i Heraklejtju Efešaninu. Jonija je nesumnjivo iznjedrila i autora *Ilijade* i *Odiseje*, besmrtnog Homera čiji ćemo život i djelo u bitnim crtama prikazati.

8. Homer: ime, porijeklo, vrijeme, djela

Antička književna tradicija monumentalne epove, *Ilijadu* i *Odiseju*, pripisivala je navodno slijepom pjevaču koga naziva Homer. Što se tiče porijekla i značenja navedenog imena, inače krajnje rijetkog među starohelenskim antroponimima, neki su ga istraživači starohelenske antroponimije objašnjavali kao običan

apelativ *ὄμ-ηρος* sa značenjem *zalog, talac*, drugi opet kao *slijepac*, jer se, po nekim antičkim svjedočanstvima gornji apelativ *hómēros* u Kimi upotrebljavao u tom značenju. Dakako da atribut *slijepac* ne pristaje autoru *Ilijade* koji donosi tako živopisne prikaze iz života čovjeka, životinjâ i prirode. Moderni filolozi, kao G. Curtius i akademik Milan Budimir²³ smatraju da ime Homer znači *sabirač, sastavljač* potičući od *ὄμοῦ* i glagola *ἀραπίσκω*, odnosno *ἀρόω, ἄρω*. Navedeno tumačenje ide u prilog unitaristima koji smatraju da je *Ilijadu* sastavio jedan pjesnik, kao i analitičarima koji brane tezu da je *Ilijada* zbornik narodnih pjesama koje je Homer *sabrao* u jedno djelo, pri čemu izostavljaju kompoziciju, motive i stil.

Kad je riječ o Homerovu *porijeklu*, odnosno zavičaju, prema Homerovim biografima, kojih je bilo znatan broj, najmanje jedanaest mjesta *otimalo se o čast* da su Homerov zavičaj: Smirna, Rod(os), Kolofon, Salamina, Il, Arg, Atina, Hij, Itaka i Kima, svaki od njih navodeći svoje argumente preuzete iz narodne usmene predaje. Antička je tradicija prednost davala ostrvu, odnosno gradu Hiju gdje je živjela jedna porodica po Homeru zvana Homeridi koja je širila njegovo djelo i razvijala kult slijepog pjevača sa ostrva Hija. Nasuprot tome, danas se smatra najstarijim i najrasprostranjenijim predanjem iz devetog ili osmog vijeka prije Hrista po kojem je Homerovo rodno mjesto ajolska Smirna u Maloj Aziji gde je postojao trijem sa Homerovim poprsjem i svetinjom imenom Homēreion²⁴.

Kao što nemamo pouzdanih vijesti o Homerovu zavičaju tako nemamo ni o *vremenu* kad je živio. Jedni ga, kao na primjer, Helanik, povjesničar iz Mitilene koji djeluje u petom vijeku

---

²³ Cf. G. Curtius, *De nomine Homeri*, Kiel 155; M. Budimir, *O Ilijadi i njenom pjesniku*, str. 18-19. Navedeno prema Dr Miloš Đurić, *Istorija helenske književnosti*², Beograd 1972, str. 35, 36.

²⁴ O tim mjestima i razlozima zbog kojih su smatrali zašto Homer potiče iz njihova mjesta vidi opširno – Đurić, *Istorija* 33.

prije Hrista, smatraju savremenikom Trojanskog rata koji, po tradiciji, traje od 1193–1183. Drugi opet, kao Kratet, Eratosten, Aristarh, vjeruju da je živio poslije Trojanskog rata od 60–140 godina. Herodot (*Historiae*) II 53, kaže da je Homer savremenik epskog pjesnika Hesioda koji živi krajem osmog i početkom sedmog vijeka prije našeg računanja vremena. Bilo kako mu drago, danas se smatra da je genijalni pjesnik oko 750, godine prije nove ere spjevao *Ilijadu*, a nešto kasnije *Odiseju*, kao vrhunac epske umjetničke poezije.

Budući da Homer nije pjevao o događajima prije niti poslije Trojanskog rata to su potonji epski pjesnici spjevali poeme u kojima se opjevaju ne samo događaji prije Trojanskog rata, kao na primjer, *Kiparska pjesma*, nego i poslije njega, kao na primjer, *Ajtiopida*, u kojoj se pjeva o Ahilejevu ubistvu amazonke Pentesileje, o smrti ajtiopskog vođe Memnona, te o pogibiji samoga Ahileja. Padu Troje posvećene su kikličke poeme *Mala Ilijada*, u kojoj se pjeva o gradnji drvenog konja, razorenju Troje, pogibiji Parida od Filoktetove strijele, te *Razorenje Ilija* u kojoj njezin autor Arktin iz Mileta pjeva o smrti proroka Laokonta, Sinonovoj obmani, padu Troje, odlasku junaka Ajneje sa drugovima, o smrti kralja Prijama, obeščašćenju čestite i tragične proročice Kasandre.

Osim toga, kiklički su pjesnici (tako nazvani po tome što su u svojim poemama izlagali vremenski cjelovit krug, *kýklos*, mitskih zbivanja u sadržajnoj cjelini) pjevali pjesme sa temom iz tebanskog ciklusa, kao što su *Tebaida* u kojoj se pjevalo o pohodu Sedmorice protiv Tebe, o Ojdipovom prokletstvu sinova Polinejka i Eteokla koji se međusobno ubijaju; *Ojdipodija* u kojoj se pjevalo o Ojdipovom ubistvu oca Laja, o pobjedi nad zagonetnom Sfigom, o braku sa majkom Jokastom i o Ojdipovoj smrti; *Epigoni (Potomci)*, kiklička poema u kojoj se pjevalo o ratu potomaka, sinova Sedmorice protiv Tebe.

Gornje, i njima slične epske pjesme, u starini su pripisivali pjesniku Homeru, kao i bezbroj drugih pjesama izvan epskog ciklusa. Ovdje spada zbornik od trideset i tri himne pod naslovom Homerikoí hýmnoi, *Prooímia, Uvodi*, jer su ih, kao uvod u svoja veća djela, pjevali narodni pjevači, rapsodi. Od Homerskih himni bogovima neka budu spomenute: *Himna Demetri, Himna Ateni, Himna Heliju, Himna Apolonu Pitijskom*.

Homeru su se, osim toga, pripisivali i komični epovi *Margit i Kekropi* te šaljiva pjesma *Boj žaba i miševa* (*βατραχομομαχία*). Nema sumnje da njihova sadržina ukazuje na rastakanje epopeje i idealâ društva koje je opjevala. Junačka pjesma sa junacima zamjenjuje se sa antijunacima, šaljivom pjesmom sa antiherojima. Umjesto junakâ u boju učestvu žabe i miševi. Navedeno je neminovno vodilo stvaranju basne u kojoj su upravo životinje glavni likovi, čemu su valjan dokaz Ajsopove basne iz šestoga vijeka prije našega računanja vremena.

9. *Odlike homerskog stila prikazivanja*

Visok umjetnički domet homerskog stila prikazivanja očituje se u korišćenju brojnih književnih kvaliteta, kao što je upotreba ukrasnih pridjeva, formulâ ponavljanja, tipičnih brojeva, upravnog govora, gdje spadaju i izlaženje iz epske objektivnosti, poredbe, epski opisi, genealogija junakâ, realističnost prikazivanja, kontrastiranje itd.

U *Ilijadi* skoro sva božanstva, junaci, narodi i geografski nazivi, toponimi, imaju stalne *ukrasne pridjeve*. Tako je boginja Hera *bjeloruka* (*Il. I 55*); Apolon *srebrnoluki* (*Il. I 37*); Ahilej *brzonogi* (*Il. I 58*); Ahajci *s nazuvcim' lijepim* (*Il. I 17*); *mno-gošumno* more (*Il. I 34*) itd.

Primjetit nam je da Pjesnik *Ilijade* ukrasne pridjeve prvenstveno koristi da određenu situaciju prikaže u što svijetlijim bojama, da je izdigne iz svakidašnjeg izgleda; riječju, da je umjetnički prikaže u

najvišem mogućem stepenu. To je razlog zašto se jednom stvoreni ukrasni pridjev koristi i tamo gdje mu i nije baš mjesto, kao na primjer *brzonogi* Ahilej, premda se iz *Ilijade* ne vidi da je on brzonog. Ti stalni ukrasni pridjevi, kao i uopšte *epitheta ornantia*, svojim stalnim ponavljanjem služe, međutim, da odmore slušaoca dok je rapsod recitovao određene djelove poeme.

U tom su pogledu naročito karakteristične *formule ponavljanja* koje se koriste za istu priliku i isti događaj, kao na primjer: *Njojzi odgovarajuć' Zeus štono oblake skuplja reče; Diomed u bojnoj odličan vici prozbori njemu; Ćzusti to, oni pak redom muklim umuknu mukom; Riječima tim srce i jakost ohrabri svakom; Njemu odgovarajuć' brzònogi reče Ahilej* itd.

U *Ilijadi* se u velikom broju ne javljaju samo ukrasni pridjevi i formule ponavljanja, nego i *tipični brojevi*, u prvom redu brojevi: tri, sedam, devet, dvanaest, stotinu.

Broj *tri* susrećemo u *Il.* IV 51–52. Hera, naime, kaže:

„Gradova òd svih daleko najdraža meni su tri,
Argos i Sparta, Mikena, širokih ulica grad...”

Vođa Ahajaca pod Trojom, Agamemnon, obećavajući Ahileju jednu od kćerki, kaže:

Il. IX 144–145:

„Ā mene kćerke su tri u čvrsto građenom stanu:
Hrisotèmida, Laòdika, s njome Ifijanasa...”

Ahilej kao progonitelj i Hektor kao progonjeni triput su trčeli okružili Troju:

Il. XXII 165–166:

.....dvojica tako su njih nogama hitrim
okružili triput Prijamu grad, posmatrahu bozi ih svi.

Tipični broj *sedam*, koji su Heleni nesumnjivo preuzeli iz književne baštine Bliskog istoka, javlja se u *Ilijadi*, još više u *Odiseji*. Tako je Ahilej Hektorovoj ženi Andromahi pobio sedmoricu braće. Andromaha, naime, odvrćajući muža Hektora od borbe, kaže:

Il. VI 421–422:

„U kući mi sedmero bilo je braće odreda
kojino svi jednom u danu unutar udoše Hada...“

Broj sedam u *Odiseji* susrećemo u Pjevanju trećem, st. 305, u kojemu se kaže kako je Ajgist sedam godina vladao Mikenom bogatom zlatom.

Kao što je broj sedam u ranu helensku usmenu književnost došao iz bliskoistočne književnosti, tako je i broj *devet* koji susrećemo u staroegipatskoj sakralnoj književnosti (Devetka velikih bogova), kao na primjer, u *Tekstovima piramida*, *Tekstovima sarkofaga* i naročito u *Knjizi mrtvih*. U *Ilijadi* ga susrećemo u Pjevanju prvom, st.53. Bog Apolon, naime, devet dana po vojsci baca smrtonosne strijele:

Većma devet su dana po vojsci božije sipale strijele...

Živom pripovjedanju u homerskoj epici posebno doprinose *upravni govori* koji spadaju u najznačajnije i najuočljivije karakteristike Hemerovog tehničkog stila prikazivanja, pripovjedanja. U *Ilijadi* preko sedam, u *Odiseji* preko osam hiljada stihova pripada upravnim govorima, od kojih su u *Ilijadi* najduži Fojnikov u Pjevanju devetom (st. 434–605) u kojem Fojnik primjerima iz starine nagovara Ahileja da se okane srdžbe, primi darove i krene u borbu. Po obimu za njim slijedi govor mudrog Nestora iz grada Pil(os)a u Pjevanju jedanaestom (st. 656–803), te Ahilejev u

Pjevanju devetom (st. 308–429) u kojem Ahilej obrazlaže odbijanje odlaska u borbu.

Da bi epski pjesnik bio objektivan prema onome o čemu pjeva ne smije govoriti u svoje ime. Suprotno tome, Homer na početku Kataloga brodova (II 484) u vlastito ime se obraća muzama:

„Deder mi sada kazujte muze Olimpa štono nastávate
dvore...“

Slično postupa i u *Il.* XI 218; XIV 508; XVI 112.

Osim toga, pjesnik *Ilijade* na četiri mjesta (I 8–9; VIII 273–274; XI 299–300; XVI 692–693) sebi postavlja pitanje i smjesta na njega odgovara. Tako se u

Il. I 8–9 pita:

Koji to bog u svađu, prepirku ljutu ùvali njih?

Lête i Zèusa sin...

Navedeni se postupak susreće u junačkim pjesmama, odnosno u narodnoj epici širom svijeta.

U Homerovim se epovima ljepotom i živahnošću naročito ističu *poredbe* kojih na broju u *Ilijadi* ima dvije stotine dvadeset sedam. Tiču se nebeskih tijela, mjeseca, zvijezda, duge; dalje, valova mora, rose, oblakâ; životinjskog carstva, odnoseći se na lava, konja, magarca, psa, vuka i šakala. Od gmizavaca navodi se aždaja, odnosno zmija; od pticâ Zeusu posvećena ptica orao, jastreb, labudovi, ždralovi vezani za Pigmaje; od insekata skakavci, muhe, pčele, dok se od drveća u poredbama javljaju hrast, omorika, topola i maslina.

Potrebno je istaći da poredbe u homerskoj epici, u znatnom broju naslijeđene iz dohomerskog epskog pjesništva, kao umetnuća, u obliku zaokruženih priča, *respective* slika, žive vlastitim životom. Premda im je svrha da odmore slušaoca, one

su itekako povezane sa glavnom radnjom, jer je Pjesniku stalo da u nekom događaju, prizoru koji na bilo koji način izaziva divljenje, sažaljenje ili strah izazove naročit utisak. Tako Pjesnik u *Il.* II 87–93, žurbu naroda koji hita u skupštinu upoređuje s rojevima pčela koje izlijeću iz spilje:

Kao kad rojevi pčela vel'koj u vrevi iz
dubene izlijeću spilje, iz koje svagda pristižu
nove, pa, u obliku grozda, prolječno nadlijeću cvijeće,
u hrpama jedne ti dolijeću ovdje, druge odlijeću ondje,
nalično njima i bezbrojni puci od láđā, lógōrā
k tome, u vel'kome broju zbornu na mjesto kroče ispred
strmenog žala.....

Homer u *Ilijadi* određeni prizor osvjetljava sa više poredbi, odnosno slika od kojih svaka sa svoga aspekta ocrtava glavnu misao, pri čemu je ideja mnoštva izražena u poredbama o jatima ptica, rojevima muha, lišću i cvijeću, što se razabire iz *Il.* II 459–483.

Homerskom tehničkom stilu prikazivanja visoko mjesto osiguravaju *epski opisi* određenih događaja, posebno dvoboja glavnih junaka, kao što su dvoboj Menelaja i Parida (*Il.* III 344–382), Hektora i Ajanta (*Il.* VII 206–312), Patrokla i Sarpedona (*Il.* XVI 426–507), Ahileja i Ajneje (*Il.* XXI 58–352), Ahileja i Hektora (*Il.* XXII 250–360).

Homer sa posebnim senzibilitetom slika smrt Zeusova sina Sarpedona koga ubija Patrokla. Zeus, u znak žalosti za sinom, sa neba pušta kišu obojenu krvlju:

Il. XVI 459–461:

Kaplje štono krvi su nalik odozgo nà zemlju prospe time
odajuć' čast voljenom sinu Pàtrokle koga im'o je
smaknut' plodnoj u Troji od rođene daleko grude.

Dubokom saosjećajnošću u istom Pjevanju prikazana je i Patroklova smrt koga, kao po nekom ritualu, ubijaju Apolon, Euforb i Hektor.

Posebним pjesničkim umijećem prikazana je smrt glavnog trojanskog junaka koji gine braneći svoju domovinu, narod i vlastitu porodicu, o čemu se pjeva u *Il.* XXII 250-360.

Kad je riječ o dvoboju, megdanu davnih junaka kakarakteristično je da ratnici prije boja pričaju o svojem porijeklu, iznoseći genealogiju vlastitog roda, kao na primjer, Glauk i Diomed u Pjevanju šestom, st. 119–210.

Primjetit nam je da je u usmenoj narodnoj poeziji, u pjesmi i predanjima genealogija, rodoslov osnovno sredstvo da se identifikuje lik junaka i odredi njegova vremenska i geografska pripadnost. Dakako da junaci vlastito porijeklo nastoje vezati za božanstvo čime uvećavaju lično dostojanstvo.

Prilikom prikazivanja borbe junakâ i borbe uopšte potrebno je istaknuti *realizam* opisa borbi, pri čemu pjesnik iznosi konkretne i značajne pojedinosti:

Il. XIII 610–619:

.....Atreju sin...

na Pèjsandra krene...

.....Menelaj njega, primic' o dok

se, zgodi u čelo, gdjeno se svršuje nos; kosti se raspuknu

njemu; u prašinu nà tlo mu krvave oči prèd

noge padnu; pavši savi se on; Menelaj, na grudi nogom mu

stavši...

Jedna od značajnih osobina homerske tehnike stila jeste *prenošenje događaja iz prostora u vrijeme*, što se vidi iz *Il.* II 41–47, gdje Pjesnik Agamemnona ne prikazuje oružanog, kao što postupaju slikari, nego kako se postupno naoružava, što

susrećemo i u *Il.* III 330–340, gdje se opisuje kako se Parid oružava za dvoboj, borbu sa Menelajem, kao i u *Il.* XI 16–45.

Jedna druga osobina homerske tehnike stila, odnosno načina predstavljanja, prikazivanja sastoji se u tome da se prilikom opisivivanja određenog događaja, prizora, radnje ili boja umetnu *duže ili kraće crte o istoriji nekog predmeta*. Tako se u *Il.* II 101–108, opisuje historija Agamemnonova žezla, skepra, čime se veliča rod Atrida i Agamemnonov dvor. Sličnu pojavu susrećemo i u *Il.* IV 105sq.; X 266–270; XI 19–28; XVI 137–154; XVIII 468sq.; XXIII 741–747; *Od.* XXI 11–35.

Među osobine Homerova tehničkog stila spada svakako i *kontrastiranje*, odnosno antitetičko osvjetljavanje, pri čemu se najteži trenuci rastanka sa životom udružuju sa milinom najljepših sjećanja iz života, mrak sa svjetlošću, što razabiremo iz *Il.* XI 238–243, gdje Agamemnon ubija Ifidamanta:

Agamemnon, nadaleko kojino vlada, kopljani rukom
dograbi vrh, sebi povuče pa žuđeno, nalično lavu, iz
ruke mu koplje izvuče, u vrat sa mačem udari njega, uda
rastavi njemu. Tako srušiv' se tu usnu mjedenim snom.
Žaljenja vrijedan, od voljene odvojen žene, za svoje se
boreć', od mlađane žene uzdarje nè vidje taj...

Odlika homerskog stila očituje se i u *prirodnom prikazivanju* junakâ. Tako Ahilej, pošto su mu uzeli lijepu Briseidu:

Il. I 348–350:

.....smjesta

plakati stane...

uz obalu sinjega mora, u široko more upiruć' pogled.

Kao što plače Ahilej tako plače i Agamemnon u *Il.* VIII 245, moleć se Zeusu da od Trojanaca sačuva Ahajce, što mu ovaj i uslišuje. Parid, ugledavši Menelaja pod oružjem, od straha bježi među ratnike (*Il.* III 31–32).

Prirodnost Homerovih junaka koje prikazuje sa svim manama i vrlinama jeste ono što nas toliko privlači.

Iako gornji, i njima slični primjeri u *Ilijadi*, ukazuju na prirodnost junakâ, ipak se među njima neki ističu natprirodnim osobinama, kao na primjer, Stentor *glasom* (*Il.* V 785–786).

Glasom se posebno ističu bogovi, koji se u *Ilijadi* i inače ističu nad ljudima na koje umnogome naliče manama i vrlinama. Tako bog Arej u *Il.* V 858–859, kad ga rani junak Diomed:

.....jaukne strašno srca krutoga
Arej koliko vikne hiljāda devet il' deset junaka...

Da se bogovi u *Ilijadi* ističu nad ljudima, između ostalih, potvrđuje naredni prizor. Kad, naime, Diomed hoće da napadne i samoga boga Apolona, on mu kaže:

Il. V 440–442:

„Pazide Tideju sine, kloni se većma, nemoj se ravan bozima smatrat', nikada jerbo besmrtnih bogova rod ravan ti nije ljudima smrtnim po zemlji kojino hode.“

10. Homersko pitanje

Proučavanjem Homera i pitanjem originalnosti i autorstva *Ilijade* i *Odiseje* bavili su se već u antici, posebno u vrijeme helenizma, u prvom redu pergamska i aleksandrijska škola. Dok su se najraniji proučavaoci, počevši od šestog vijeka prije Hrista, bavili filozofijskim, moralističkim i alegorijskim tumačenjem Homerovih spjevova, u prvom redu Pitagora, Ksenofan, Heraklejt iz Efesa, Teagen iz Regija, Anaksagora i Metrodor, dotle su se u trećem i drugom stoljeću prije našega računanja vremena aleksandrijski gramatičari bavili kako kolacioniranjem

originalnog teksta Homerovih epova što su ih izdali pojedinci i gradovi, dakle *ἐκδόσεις κατ' ἄνδρα* i *ἐκδόσεις κατ' πόλεις*, tako i recenzijom, što će reći kritičkim pristupom tekstu, sve provodeći sa egzaktnom filološkom akribičnošću.

Od izdanjâ što su ih objavili pojedinci, vrijedno je spomenuti izdanje Antimaha iz Kolofona, epskog pjesnika i prethodnika helenističkog, artističkog pjesništva koji djeluje oko 400, godine prije nove ere; dalje, izdanje što ga je priredio Rijan sa Krita, pjesnik i vrsni filolog koji djeluje oko godine 300, prije Hrista te izdanje što ga je priredio Aristofan Vizantinac, helenistički gramatičar, upravitelj velike biblioteke u Aleksandriji²⁵. Od izdanjâ koje su objavili pojedini gradovi poznato je izdanje ostrva Kipra (kiparsko), gradova Arg(os)a (argosko), Sinope (sinopsko) i Masalije (masalijsko).

Ono što je aleksandrijske filologe posebno interesovalo sastojalo se u sljedećem: da li je uopšte postojao Homer, ako jeste da li je on autor oba *Epa* ili je pisac najstarijih dijelova *Ilijade*? Da li postoji jedinstvo u kompoziciji, stilu i jeziku oba *Epa*? Tim, i njima sličnim problemima originalnog teksta posebno su se bavila tri velika aleksandrijska učenjaka i filologa: Zenodot, Aristofan i Aristarh.

Zenodot iz Efesa djeluje u prvoj polovini trećega vijeka prije Hrista. Egipatski vladar Ptolemaj Filadelf postavlja ga za prvog upravitelja Aleksandrijske biblioteke; u tom svojstvu krenuo je sa klasifikacijom starohelenskih epskih i lirskih pjesnika. Osim toga, objavio je kritičko izdanje *Ilijade* i *Odiseje* razdijelivši ih na dvadeset četiri, uslovno rečeno, pjevanja. Prilikom izučavanja originalnog teksta slabo je vodio računa o starojonskom i novojonskom dijalektu, te o književnoj i svakodnevnoj upotrebi riječi.

Zenodotov rad na izdavanju djela helenskih liričara i tragičara nastavio je njegov učenik *Aristofan* iz Vizanta koji djeluje između 257–180, prije nove ere.

---

²⁵ Dodat nam je da je Aristotel priredio izdanje *Ilijade* što ga je Aleksandar Veliki nosio neprekidno sa sobom.

Kao svestrano obrazovan filolog pristupio je kritičkom izdanju originala oba *Epa* pri čemu je dosljedno primjenio oba spirita (*spiritus asper* i *spiritus lenis*) i akcente, dok su znaci za interpunkciju i prosodiju *dobili postojan sistem*.

Aristofanov rad nastavio je najveći aleksandrijski filolog, učenik *Aristarh* (217–145). Njegova književna aktivnost ogleda se u kritičkom izdanju djelâ iz klasične helenske književnosti, u pisanju komentara i rasprava. Objavio je dva kritička izdanja Homerovih epova nastojeći da na temelju postojećih rukopisa sačini što egzaktnije izdanje originalnog teksta *Ilijade* i *Odiseje*, smatrajući da je Homer autor oba epa. Takvom su se nazoru već tada stali protiviti brojni istraživači odričući Homeru autorstvo oba spjeva. Samim time je otvoreno takozvano *homersko pitanje*, što će reći problem autorstva i kritike samoga teksta *Ilijade* i *Odiseje*.

Utemeljiteljem novije kritike Homerovih epova smatra se *François Hédelin d' Aubignac*, francuski opat koji u djelu *Conjectures académiques ou dissertation sur l' Iliade*, objavljeno godine 1644, tvrdi da nikada nije postojao pjesnik imenom Homer; da se *Ilijada* sastoji od četrdeset zasebnih pjesama koje je skrpio neki efemerni sastavljač.

Naš sunarodnik, Dubrovčanin Ignjat Đurđević (1675–1737) također smatra da pjesnik imenom Homer nije postojao; da je *Ilijadu* i *Odiseju* spjevao Pitagora, a priču o Trojanskom ratu izmislili aedi iz vremena epopeje²⁶.

Među značajne istraživače Homerovih epova spada *Giovanni Battista Vico*, italijanski filosof koji u djelu *Principi di una scienza nuova d' intorno alla commune natura delle nazioni*, objavljenom 1725, tvrdi da je Homer zbirno ime brojnih aeda, rapsoda. On je, po njemu, vjesnik i tumač dva razdoblja u historiji drevnih Helena – primitivnog, divljačkog, čije je oličenje

²⁶ Gornje misli Ignjat Đurđević iznio je u dvije rasprave: *Homerum numquam fuisse suscipio* i *Bellum Troianorum fabula*.

Ilijada, i produhovljenog, koje oličava *Odiseja*. Zbog toga, po njemu, *Ilijada* ima svoga, a *Odiseja* svoga Homera.

Istraživač originalnog teksta Homerskih epova *Ch. G. Heyne*, u napomenama uz Pjevanje dvadeset četvrto vlastitog izdanja *Ilijade* iznio je valjanu pretpostavku da je *Ilijadu* sastavio jedan genijalan pjesnik na temelju kraćih pjesama iz stare jonske epske poezije.

Proučavanje Homera u novije vrijeme vezuje se za *F. A. Wolfa* koji je svoje misli o postanju Homerovih epova iznio u djelu *Prolegomena ad Homerum* objavljeno 1795, u kojemu tvrdi da se Homerovi epovi sastoje od više pjesama koje su se širile usmenom predajom, jer Heleni, po njemu, u Homerovo vrijeme nisu bili pismeni, dok je redakcija epova izvršena u vrijeme Pejsistrata (oko polovine šestoga vijeka prije Hrista). To što se u *Ilijadi* uočava umjetničko jedinstvo treba zahvaliti građi što su je same izvorne pjesme sadržavale.

Na temelju navedenih, i njima sličnih tumačenja izvornog teksta *Ilijade* i *Odiseje* stvorene su različite pretpostavke, teorije o njihovom postanju i razvoju od kojih su najčuvenije sljedeće:

1) *Teorija o pojedinačnim samostalnim pjesmama* čiji je glavni predstavnik *K. Lachmann* (1793–1851). 2) *Teorija o jezgru, proširenju, razvoju, kristalizaciji* čiji su glavni predstavnici *W. Müller* koji ju je izložio u djelu *Homerische Vorschule*, Leipzig 1824, i *G. Hermann* izloživši je u djelu *Dissertatio de interpretationibus Homeri*, Leipzig 1832. 3) *Teorija o prvobitnom jedinstvu* čiji je glavni zagovornik bio *G. W. Nitzsch*, za kojim su slijedili brojni istraživači. 4) *Teorija o malim epskim pjesmama* čiji je glavni zastupnik bio *A. Kirchoff* koga je temeljno dopunio *Ulrich von Wilamovitz-Moellendorff*. 5) *Teorija o jedinstvenoj pjesničkoj obradi* čiji su glavni zagovornici bili *G. Finsler*, *D. Mülder* i već navedeni *U. von Wilamovitz* koji je svoje pretpostavke²⁷ o postanju *Ilijade* izložio u djelu *Die Ilias und Homer*, Berlin 1920.

---

²⁷ Ko bi htio da se temeljno upozna sa gornjim teorijama upućujem ga na djelo dr-a Miloša Đurića, *Istorija helenske književnosti*, str. 98–103.

Bilo kako mu drago, danas se smatra da je *Ilijada*, po svojoj kompoziciji, upotrebi motivâ, po stilu, jeziku i stihu, jedinstveno djelo genijalnog pjesnika koju je, kao remek-djelo, sastavio oko polovine osmoga vijeka prije našega računanja vremena u Joniji, oblasti na jugozapadu Male Azije.

11. *Ilijada: predmet, sadržaj, kompozicija i radnja*

Junački, ujedno nacionalni ep drevnih Helena, *Ilijada*, nosi ime po Iliju, drugom imenu grada Troje, u oblasti po njoj nazvanoj Troada na sjeverozapadu Male Azije. *Ilijada* se sastoji od dvadeset četiri međusobno tematski i strukturno slabo povezanih, uslovno rečeno, pjevanja, a ispjevana je u 15.693 stiha.

Predmet, tema *Ilijade*, te najznačajnije ratničke epopeje iz cjelokupne antičke i evropske književnosti jeste Trojanski rat, odnosno borbe što ih punih deset godina vode Heleni i Trojanci zbog lijepe Helene (u suštini boginje prolječne vegetacije na Peloponesu) koju trojanski plemić Parid (sunčani junak) otima spartanskom kralju Menelaju (simbolu zime). Autor *Epa*, navodno slijepi Homer, obradio je samo završni tok rata, događaje koji su se zbili za pedeset i jedan dan²⁸.

---

²⁸ Neki helenisti, kao na primjer, akademik Miloš Đurić, u navedenom djelu, str. 41, smatraju da je predmet, odnosno sadržaj *Ilijade* Ahilejeva *srđžba* koja se proteže kroz čitavi *Ep*. Pjesnik *Ilijade* uistinu započinje sa srđžbom. Ona, međutim, ne može biti, niti jeste predmet navedenog *epa*, nego isključivo temeljni pokretač radnje, motiv u čitavom *Epu* kojim je ostvarena *unutrašnja povezanost radnje* od početka do kraja, od svađe glavnog helenskog junaka, Ahileja, sa Agamemnonom, vrhovnim vođom Helena pod Trojom, do stišavanja srđžbe u dvadeset četvrtom Pjevanju predajom Hektorovog mrtvog tijela ocu mu Prijamu.

Motiv srđžbe, udružen sa motivom vršenja Zeusove volje (odluke) i motivom Ahilejeve kratkovjekosti, nesumjivo spada u motive koji povezuju čitavu građu, odnosno cjelinu *Ilijade*. Oni su, naime, temeljni motivi na kojima se

Po *sadržaju* navedeni se *Ep* može podijeliti na četiri dijela. U *prvome* dijelu (Pjevanje prvo) Homer pjeva o sukobu Ahileja i Agamemnona oko robinja što su ih zarobili prilikom razorenja gradova u Troadi. Agamemnon, naime, ne želi da svešteniku Hrisu vrati kćerku Hriseidu nakon čega se sveštenik Hris obraća Apolonu (kome je bio sveštenik) sa molbom da kazni Ahajce. Bog ga uslišuje i na Ahajce odapinje smrtonosne strijele. Kad prorok Kalhant otkriva uzrok pomora Ahajaca Ahilej traži da Agamemnon vrati Hriseidu, što on i čini i, kao vrhovni vođa Ahajaca, Ahileju oduzima robinju Briseidu (Brisejidu). Poslije toga rasrđeni se Ahilej povlači iz boja i uplakan obraća majci, morskoj boginji Tetidi:

Il. I 352–356:

„Kad većma si, majko, kratkovjekim rodila mene,
da makar mi Olímpljanin ūdjeli čast, Zeus
gromòglasni onaj, al' sad me nimalo ne počasti on!
Obèščasti mene ti, gle, Àtreju sin, Agamèmnon
nadàleko kojino vlada, oteví mi dar on ima sad.²⁹“

Nato Tetida odlazi na Olimp i žali se Zeusu na obesčašćenje što ga je njezinom sinu priredio Agamemnon moleći ga da Ahileju osigura zadovoljštinu. Zeus uslišuje njezinu molbu nakon čega dolazi do niza teških borbi Ahajaca i Trojanaca u kojima naizmjenično pobjeđuju jedni i drugi.

---

zasniva kompozicija i fabula djela, što će reći redosljed zbivanja sa bitnim i presudnim momentima.

²⁹ U gornjim Ahilejevim riječima susreće se drugi bitni motiv *Ilijade*, naime, Ahilejeva *kratkovjekost* na koju se Tetida osvrće u *Il. I 414–417*:

„Teško si meni, dijete o moje, što te porodih, bjež sreće
rodilja ja; o kad bi kòd láđā bez súza i pátnji
sjedio ti, kad većma života vijek ti je kratak, nipošto
dug, ujedno rano tebi je mrijet'...“

Pjesniku se pruža prilika da prikaže široku lepezu borbi i ličnog odlikovanja (aristeia) najboljih ahajskih i trojanskih junaka, kao što su Agamemnon, Diomed i Hektor, uz preuzimanje brojnih borbenih prizora iz dohomerske epske poezije, što je sadržaj *drugoga* dijela (Pjevanja II–XVII).

Ahileja na borbu ne mogu pokrenuti ni darovi što mu ih posredstvom Odiseja, Ajanta i Fojnika obećava vrhovni vođa Agamemnon. Tek smrt druga i prijatelja Patrokla njega podstiče na borbu³⁰. Od boga Hefajsta, posredovanjem majke Tetide, dobivši novo oružje, Ahilej od lađa odbacuje Trojance, smiče brojne borce i na kraju, uz pomoć boginje Atene, glavnog trojanskog junaka, čestitog Hektora čije tijelo izlaže poruzi vukući ga okolo bedema Troje. Nakon toga, uz pogrebne počasti i igre dolazi do Patroklove sahrane, što je predmet *trećega* dijela (Pjevanja XVIII–XXIII).

Ljuteći se na Ahileja što bjesomučno skrnavi Hektorovo tijelo, bogovi na čelu sa Zeusom, posredstvom Iride i Tetide, šalju Ahileju Hektorova oca, ostarjelog Prijama da, uz pomoć boga Hermije, otkupi tijelo sina Hektora. Ahilej, na spomen ostarjelog oca Peleja u rodnoj Ftiji, zatomljuje bijes i sa Prijamom plače za ocem i ubijenim prijateljem Patroklom. To će reći da su se u njemu istovremeno probudile dvije ljubavi, prijateljska i roditeljska, tako doživjevši moralnu katarsu, od okrutna ratnika koji isključivo misli na osvetnički bijes preobražava se u ljudsko biće puno toplog saosjećanja. Kao takav Prijamu predaje tijelo sina Hektora koje Trojanci, uz pogrebne svečanosti popraćene

---

³⁰ Dok u Pjevanju prvom u Ahilejevu odustajanju od borbe zbog oduzimanja robinje, lijepe Briseide, razabiremo senzualnu ljubav, dotle u Ahilejevoj odluci da krene u borbu zbog ubijenog mu prijatelja Patrokla uočavamo prijateljsku ljubav (Pjevanje osamnaesto). Sasvim razumljivo ako se ima na umu da je senzualna, prijateljska i roditeljska ljubav (očitovana u Pjevanju dvadeset četvrtom u sceni otkupa i predaje Hektorova tijela ostarjelom ocu mu Prijamu) stožerna misao, misao-vodilja *Ilijade*.

dirljivim besjedama žene Andromahe, majke Hekabe (Hekube) i lijepe Helene, svečano sahranjuju. Tako je najbolji trojanski junak, po smiraju ratnih strahota i ljudskih strasti, časno okončao život braneći vlastitu otadžbinu od pridošlih dušmana, što je predmet *četvrtog* dijela *Ilijade*.

Kompoziciona struktura, kompozicija *Ilijade*, kao uostalom i *Odiseje*, te kikličkih epova i donekle Hesiodovih epova *Teogonije* i *Poslova i dana*, veoma je slobodna u raspolaganju vremenom i građom. Navedeno njezinom autoru omogućuje da po svojem nahođenju organizuje vremenski tok zbivanja, kao na primjer, prekidanje radnje uplitanjem raznih epizoda, motivâ te retrospektivnog i introspektivnog pripovjedanja. Osim toga, pjesnik, shodno svojoj zamisli, ideji-vodilji, odabire i unosi u epsku poemu tematsku i vantematsku građu, karakteristike što ih susrećemo u *Ilijadi*.

Kad je riječ o *radnji Ilijade*, Homer na samome početku izlaže *cjelovitu radnju* koja se sastoji u izlaganju junačkih djela i donošenju velikog broja besjeda u kojima portretira karakterne osobine licâ koja drže govore. Ne iznosi gole činjenice, nego događaje dovodi u tijesnu vezu s ličnim djelovanjem bilo ljudi, bilo bogova. Sam razvoj glavne radnje na početku i završetku *Epa* neposredan je i brz, dok je u sredini posredan i rastegnut, polagan. Jednoličan ton naracije prekidaju brojni umeci koji obogaćuju radnju. Kad, naime, radnja dođe do vrhunca, što će reći dospije do kritičnog momenta, trenutka krize, tada Pjesnik upliće kraće ili duže crtice, opise o historiji i kvalitetu lica ili predmeta. Navedeno postiže sredstvima retardacije, što će reći digresijom, ponavljanjem, poredbom itd. Homerova retardacija ne ide samo zatim da čitaoca odmori prije samog razriješenja napetosti, napregnute situacije, nego i da čitaoca u potpunosti obavijesti o akterima situacije. Sljedstveno tome, umetnuća, dodaci neobično su povezani s glavnom radnjom i temeljnim motivima *Ilijade*.

12. Temeljni motivi Ilijade:

srdžba, vršenje Zeusove volje, Ahilejeva kratkovjekost

Budući da *motivi* u epskom djelu čine temelj fabule i kompozicije, to ćemo u kratkim crtama razmotriti karakteristike motiva.

Dok je *tema* epskog, i uopšte nekog književnog djela, predmet o kojem je riječ u samome djelu za koji se *simbolično* veže temeljna ideja, a *fabula* redosljed zbivanja u djelu sa bitnim i odlučujućim momentima, dotle je *motiv* u epskom djelu elementarna jedinica, najuža zaokružena cjelina čija je svrha da razotkrije strukturu fabule djela. Kako se na taj način motiv dotiče i teme djela, to je on nesumnjivo *najuža fabularno-tematska jedinica*.

Kad je riječ o motivima u *Ilijadi*, njih ćemo, dakle, posmatrati u historijsko-literarnom pogledu, što će reći kao već izgrađenu tematsku cjelinu *koja se prenosi iz djela u djelo*, prelazeći iz jedne književnosti u drugu. Kao takvi motivi *Ilijade* svojstveni su pripovjednoj usmenoj književnosti čija je osnovna građa, bar kad je riječ o usmenoj epskoj književnosti, stara junačka pjesma. Kako je *Ilijada* u suštini junačka pjesma koja opjeva prošle događaje, to se ona temelji na književnoj, uglavnom mitskoj građi, na elementima koji su ranije obrađeni u narodnoj usmenoj književnosti iz koje preuzima čitave sklopove riječi, izraze, formule ponavljanja, razne modalitete kazivanja i opisivanja događaja.

Mitska, to jest drevna građa u *Ilijadi* se uočava tamo gdje se u određenim prilikama događa nešto nadnaravno, nešto što se dešava u bajci, što je slučaj kad, na primjer, Ahilejevi konji govore i proriču mu skorou smrt, što razabiremo iz *Il.* XIX 407–415.

Među motive potekle iz bajke, osim navedenog, u *Ilijadi*, između ostalih, potiču: motiv odlaska sinova u rat nasuprot

proročanstvu da će poginuti u borbama, što se razabire iz *Il.* XI 328–334 gdje prorok Merop iz Perkote savjetuje sinove da ne idu u rat pod zidine Troje, jer će poginuti; dalje, motiv o preteškoj tugi, bolu oca za sinom, maestralno obrađen u odnosu Prijama i Hektora, kao model odnosa Peleja i sina mu Ahileja. Gornja dva motiva bitno obilježavaju radnju *Ilijade* i čovječnošću prožetu poruku *Epa* u cjelini, posebno završnog, dvadeset četvrtog Pjevanja u kojem dolazi do stišavanja Ahilejeve srdžbe i predaje Hektorova mrtvog tijela Prijamu, utihnuće, stišaj bezumne srdžbe i pobjeda uzvišenih i plemenitih osjećanja, riječju, pobjeda humanosti.

Pored gornjih u *Ilijadi* se susreću i sljedeći motivi: sukob vrhovnog zapovjednika i glavnog junaka, oličen u sukobu Agamemnona i Ahileja; majka i sin, predstavljen u nerezki Tetidi i sinu joj Ahileju; odnos oca i sina, što se razabire iz dirljivog odnosa mudrog Nestora iz grada Pil(os) i sina mu Antiloha, te motiv zavodnika i preljubnice, ovjekovječeno u Paridu i Heleni.

Kako su srdžba, vršenje Zeusove volje (Zeusova odluka) i Ahilejeva kratkovjekost motivi koji povezuju čitavu građu, odnosno cjelinu *Ilijade*, budući temeljni motivi na kojima se zasniva fabula i kompozicija *Epa*, to ćemo ih ukratko prikazati.

Motiv *Ahilejeve srdžbe* nesumnjivo je središnji motiv na kojem je Pjesnik *Ilijade* organizovao umjetničku cjelinu djela, poimajući ga kao temeljni pokretač radnje u *Epu*. Nužno je primjetiti da autor završnog, umjetničkog oblika *Ilijade* ima u vidu božansku, dugotrajnu, skoro neprolaznu srdžbu, jer je Ahilej sin božanskog, neprolaznog, besmrtnog bića, sin boginje mora, srebronoge Tetide, a ne ljudsku, kao i čovjek kratkotrajnu, prolaznu srdžbu. Dodat nam je da ustrajnosti Ahilejeve srdžbe u prvom redu doprinosi to što ona proizlazi iz povrijeđenog junakova ponosa. Ahilej upravo zbog povrijeđene časti moli majku Tetidu da mu pomogne oprati sramotu koju mu je nanio Agamemnon:

II. I 390–412:

„Ti pak, ako j’ mogućno tebi, zaštitu pruži rođenom sinu!
Došav’ na Olimp Zeusa moli...
.....üz njega sjedni i koljena
obùhvati njemu nekako ne bi li htio pòmoć’
Trojancim’ da, ka krmama i k moru, Ahájce
potisnuv’ smiču da takvoga spoznaju kralja, da ì
sam Àtrejev sin, Agamèmnon nadàleko kojino vlada,
krivnju upozna svoju Ahājca što najboljeg poštov’o nije.“

Tetida odlazi na Olimp i moli Zeusa:

II. I 505–510:

„Sinu mi vratide čast òd svih štono j’ najkraćeg vijeka!
Sad pak vođa junačnih ljudi Agamèmnon bēz
časti ostavi njega, oteví mu dar on ima sad.
Ti pak ga s Olimpa Zeuse, sa savjetom mudrim, òsvēti.
Trojāncim’ dotle jačajde snage Ahājci dokle mojemu
sinu nē vrate čast i štovanje iskažu veće.“

Zeus Tetidi uslišuje molbu nakon čega dolazi do teških borbi u kojima Ahajci od Trojanaca trpe teške poraze. Ahilejevu srdžbu izazvanu povredom časti ne mogu, međutim, stišati ni nagovori prijatelja Ajanta, Odiseja i Fojnika (Fenika) koji iznosi slične primjere povrijeđene časti iz ranijih vremena, navodeći srdžbu Meleagra, sina kralja Ojneja (Eneja), vladara Kalidona, glavnog grada Ajtolije (Etolije). Meleagru, naime, koji je smakao vepra što je pustošio Ajtoliju uskrate glavu i kožu, čime mu povrijede čast, u ime čega se povukao iz borbe protiv Kureta. Tek kad oni stanu napadati gradske bedeme, pošto mu žena Kleopatra stiša srdžbu, krene u boj i spasi grad³¹, o čemu

³¹ Priča o Meleagru, od st. 529–599, jeste primjer iz mitološke građe uzet da bi se pojačala Fojnikova argumentacija usmjerena na nagovor Ahileja da

se pjeva u Pjevanju devetom, st. 525–605.

Ahilej, pak, srdžbu izazvanu oduzimanjem časti stišava i kreće u borbu tek po smrti prijatelja Patrokla, ubija najboljeg trojanskog junaka, Hektora čijim se pogrebom završava *Ilijada*.

Motiv *vršenja Zeusove volje, odluke*, kao i motiv srdžbe svakako je jako sredstvo objedinjavanja građe i događaja u čitavoj *Ilijadi*. Zeusova odluka, vršenje Zeusove volje, naime, na razini božanskog, bitno određuje, reklo bi se po vlastitom nahodaženju, usmjerava sva zbivanja, događanja u *Epu*. Kao što se postupno otkriva i izvršava motiv srdžbe, tako se postupno nagovještava i otkriva smisao i značaj odluke vrhovnog boga Zeusa da Ahileju za uvrijeđenu čast dâ zadovoljštinu.

Dok je Zeus u *Il. I* 524–531, Tetidi klimanjem glavom izrazio svoju odluku:

To reče i obrvam' tamnim Kronov namignu sin;
na besmrtnoj glavi vladara àmbrōsijski uvojci
zanjišu tad se, Olimp se golem tada zàtrēse,

dotle u *Il. VIII* 68–77, vidimo kako Zeus pristupa izvršenju te odluke:

Kada Helije pak srèdinu dosegne neba, Otac
upravo tada rastegne tezulju zlatnu na koju stavi

---

prihvati Agamemnonovu ponudu. Smisao priče je da Ahilej prihvati ponuđene darove i vrati se u borbu, jer bi i Meleagar, našavši se u potpuno sličnoj situaciji, bolje postupio da je prihvatio ponuđene mu darove.

Sa književno-teorijskog stanovišta Fojnikovo kazivanje, priča o Meleagru – temeljena na motivu srdžbe junaka proistekle iz povrijeđenog mu ponosa, motiva preuzetog iz prethomerskog narodnog pjesništva, iz usmene književnosti – jeste *integraciona priča*, što će reći umetnuti, ali bitni element *Ilijade*, stožer i jako *sredstvo strukturiranja* njezine cjeline i uspostavljanja jedinstva *Epa* na razini pripovjedanja i sâmoga smisla njegove umjetničke strane.

ùsuda dva pogubne smrti, Trojancim' konje što krote, jošte
Ahajcim' što mjeden oklop imádu; za srèdinu uhvativ'
podigne nju, Àhājaca kobni spusti se usuda dan.
Ahajski usud na mnogòhranu zemlju se spusti,
usud trojanski pak ka prostranom nebu se digne.
Sa Ide Zeus zagrmi strašno, među ahajsku
vojsku plamnu uputi munju; Ahajci se ù čudu
prestrave vidjevši to; najednom sve ih obuze strah.

U Pjevanju jedanaestom, st. 4–14, Zeus prema ahajskim lađama šalje boginju razdora Eridu da podstakne Ahajce na bjesomučni rat kako bi što više izginuli:

Zeus pak ka ahajskim lađama hitrim posla Èridu
kobnu, u rukama držala štono znamenje rata.
Kod goleme Odiseja crne zastane lađe u
srèdini kojano bi, nà obje da bi čulo se strane
pod šatorom Àjanta, Telàmonu sina, k'o i pod Àhila
šatorom još, jer oni lađe jednakih strana na kraja dva
bojnog postave polja, u krepkost i snagu vjerujuć' rùkū.
Zastavši tamo boginja povika glasno, dokraja strašno,
Àhājcu u grūdi svakom golemu ulije
snagu bez umora borbu da vode, ùz to i boj.
Draži im smjesta postade boj neg' da u svedenim
u lađam' u milu im očinsku vrate se zemlju.

U Pjevanju petnaestom, st. 49–75, Zeus u potpunosti otkriva svoju odluku o budućem usmjeravanju rata koji je u toku, jer

„Od srdžbe dotle se neću suzdržat, nit od besmrtnih
od bogova nèkòm dopustit Danajcim' da tu od pomoći
bude prije no što se Pèleja sinu ispuni žudnja, k'o što
mu prije obećah i glavom mu mojom potvrdih onaj u dan

boginja Tètida koljena kada zahvati moja moleć'
me žarko poštu da odam Ahileju štono pustoši grad'e.“

Skoro je suvišno reći da oba navedena motiva ne spadaju u statičke, nego dinamičke motive, jer radnju *Ilijade* razvijaju naprijed.

Kao što su motiv Ahilejeve srdžbe i motiv vršenja Zeusove volje, odluke, *moćna sredstva objedinjavanja* umjetničke strane *Ilijade*, tako je to i motiv *Ahilejeve kratkovjekosti* koji se postupno proteže kroz čitavi *Ep*. U Pjevanju prvom nagovještava ga Ahilej riječima (*Il. I 352*): *Kad većma si, majko, kratkovjekim rodila mene...* a majka Tetida u istom Pjevanju, st. 416–417, potvrđuje riječima:

„.....kad većma života vijek ti je kratak, nipošto
dug, ujedno rano tebi je mrijet...“

Budući da se u *Ilijadi* nigdje ne navodi razlog zbog koga mu je Mojra, Sudbina, predodredila kratkovjekost, nužno slijedi da je Pjesnik *Ilijade* navedeni motiv preuzeo iz stare junačke pjesme, jer se iz Ahilejevih riječi:

Il. IX 412–416:

„Ako li ostajuć' ovdje trojanskog oko borim
se grada, povratak domu mi pròpa, al' slava biti će
vječna, ako domu se vratim, u očinsku ljubljenu grudu,
pròpa dična mi slava, al' života vijek bit će mi
dug, smrtni tad kraj brzo snaći me ne će.
I druge bih svjetovat' mog'o u ládam' da domu...“

dâ zaključiti da je on sam donio odluku da ostane i bori se oko bedema Troje gdje će poginuti. Na to ga podstiče čežnja za slavom koja se postiže vrlinom, junaštvom i hrabrošću, što je oblagorođeno kao ideal za potonja pokoljenja.

Da je Ahileju suđen kratak život opominju ga i vlastiti konji. Tako mu konj Ksanto kaže:

Il. XIX 408–410:

„Mi ćemo zbilja i ovog' te spasiti puta, Ahile moćni,
al' zginuća dan nablizu j' tebi; tome ti uzrok nismo
nikako mi, neg' svesilni bog, premoćna Mojra...“

Najupečatljivije proročanstvo o Ahilejevoj skoroj smrti izriče Hektor:

Il. XXII 356–360:

„Dobro poznajem tebe i vidim što će se zbiti, pokušat'
tebe pridobit' trebalo nije, jer ti j' u grud'ma željezno
srce. Razmisli sada da razlog božje nã tebe srdžbe
nè budem ja onoga dana kada te Parid, Fojbo Apolon,
mada si vrstan, kod Skãjskih nè smaknu vrata.“

13. Glavni likovi Ilijade:

Ahilej, Hektor, Andromaha, Nestor, Odisej

Prije no što prikazemo pojedine likove kazat nam je riječ-dvije o društveno-etičkim normama prethomerske i homerske aris-tokratije kojoj nije stran grad-država i gradski život. Tu su na prvom mjestu društvene vrline, kao što su gostoprimstvo, pravičnost, uviđavnost, umjerenost, odnosno načelo mjere, poredak, otmjeno i dostojanstveno držanje, vrline što se očituju u ponašanju glavnih junaka. Premda su djeca afekata što ih jasno ispoljavaju u svojem častoljublju i bojevima, vječno težeći za potvrđivanjem života u svim situacijama, ipak njihovo ponašanje u tim prilikama zaslužuje naše divljenje, jer se svagda pridržavaju navedenih društveno-moralnih načela. Sam Homer

današnjem čitaocu etički je privlačan upravo zbog karakterno izgrađenih likova glavnih junaka koji odišu kako dubinom tako i plemenitošću ljudskih osjećanja. Navedeno se naročito očituje u dirljivom rastanku Hektora od žene Andromahe i sinčića Astijanakta u Pjevanju šestom *Ilijade*; u prizoru naglo uzavrele Ahilejeve srdžbe usljed povrijeđene mu časti od strane Agamemnona do stišavanja iste kad ostarjeli Prijam dolazi po tijelo ubijenog mu sina Hektora, Prijam čije sijede kose Ahileja podsjećaju na vlastitog oca Peleja u rodnom gradu Ftiji. U tom pogledu u *Odiseji* postoji nekoliko neprolaznih likova, kao što je lik vjerne i strpljive Odisejeve žene Penelope koja, dvadeset godina živeći u nadi, čeka voljenog muža; dalje, lik privlačne, ali ponosite i hrabre djevojke Nausikaje koja postradalog Odiseja sa obale vodi u dvore oca Alkinoja; nadalje, u *Ilijadi*, lik plemenite, mužu i djetetu privržene žene i majke, mnogopatne Andromahe.

Lik tesalskog junaka *Ahileja* (u suštini tračko božanstvo ljutog sjeverca) onako kako ga prikazuje Homer u *Ilijadi*, koliko je uzvišen toliko je i tragičan.

Premda potiče od morske boginje, neregke Tetide i smrtnog čovjeka Peleja – mada je Pelej postanjem najvjerojatnije duhčuvar gôre Pelion, kao što je u *Epu o Gilgamešu* Humbaba duhčuvar gorja Lebanona – njemu je od Mojre suđen kratak život. Ahilej, budući istinski privrženik moralnih načela dohomerske i homerske vlastele, o čemu je bilo netom govora, radije odabire kratak, ali častan život ispunjen podvizima koji će mu kroz pjesmu osigurati slavu kod budućih pokoljenja. Misao o kratkovjekosti života prati ga kroz čitavi *Ep*, ali ga ne usmjerava na put zločina, bjesomučnog ubijanja, što se jasno vidi iz njegovih postupaka. Kad, naime, glasnici, vjesnici, dolaze u šator da odvedu lijepu robinju Briseidu, on „po snazi bozima ravan“ mirno dopušta da je odvedu. U Pjevanju devetom, st. 318–320, skoro stoičkom mirnoćom razmišlja o svrsi rata, ratnih podviga, jer:

Isti usud je onog' van boja što je i onog' što svojski se bori; istoj u časti su plašljiv k'o i čestiti borac; neradin čovjek jednako skonča k'o onaj mnogo što radi.

O ništavnosti junačkih, pa i vlastitih podviga, Ahilej – budući najveći i najstrastveniji junak pod Trojom, ispunjen dubokom tragičnošću vlastite sudbine – kaže ostarjelom Prijamu:

Il. XXIV 541–542:

.....jer odveć dalèko od rođene
zemlje bivam pod Trojom, tebi i djeci ti nanoseć' bol...

Ahilej dobro zna da je čovjeku suđeno, pa bio i najveći junak, bogolik kao što je on, da se zlopata na mnogohranj zemlji, u ime čega i savjetuje Prijamu:

Il. XXIV 522–526:

.....u duši pustimo
patnje nek' se stišaju većma, mada turobni jesmo,
jer koristi nik'e od strašnoga od plača nam nema,
jer bozi ljudima smrtnim dosudiše tako
da u žalosti žive, a sâmi bezbrižni jesu.

Nužno je dodati da je za Ahilejev lik vezana ideja-vodilja *Ilijade*, ljubav: senzualna, koja izaziva bezmjernu srdžbu prema Agamemnonu, zbog oduzete mu lijepe Briseide; prijateljska, koja srdžbu sa Agamemnona usmjerava na Hektora, ubicu njegova prijatelja Patrokla i roditeljska, gdje dolazi do stišavanja srdžbe i izmirenja kako sa Agamemnomom tako i sa Prijamom, trijumf ljubavi nad mržnjom, ljubavi koja osigurava individualnu i društvenu sreću.

Nasuprot impulsivnoj naravi Ahileja stoji dosta smirena i razborita narav glavnog trojanskog junaka *Hektora* koji se

umnogome razlikuje od svojih protivnika. Dok, naime, Ahilej i Ahajci vode borbu da bi se osvetili i opljačkali tuđe gradove, nastambe i polja, dotle se Hektor bori za vlastiti narod, zavičaj i porodicu. Na njegov čovječan, pravičan i saosjećajan karakter i narav ne ukazuje jedino dirljivi rastanak od žene Andromahe i sina Astijanakta, tačnije Skamandrija, u Pjevanju šestom, nego i riječi što ih prije dvoboja upućuje goropadnom Ahileju:

Il. XXII 254–259:

„Ovamo deder da bog’e zazov’mo, jerbo će oni
svjedoci najbolji biti, ugòvōrā jošte
čuvari: strašno te neću zlostavit ja, Zeus ako
mi ustrajnost dāde i lišim života tebe;
kad pak slavnu opremu ratnu, Àhile, opljenim s tebe
mrtvo ti tijelo Ahájcim’ natrag ću dat, i ti tako učini!“

Podlegavši u borbi Hektor na umoru umoljava Ahileja da s njime ne postupa nečovječno:

Il. XXII 337–343:

„Životom, koljenim’, ocem i majkom, preklinjem tebe, nè
daj da kod ahajskih kod lađa psine prožderu mene,
neg’ obilno primide mjedi i zlata, darova k tome
tebi što će ih dati otac, štovana majka, tijelo
mi pak u dvor natrag otpremi trojanske žene, s njima
Trojanci, da bi mrtvo mi tijelo spaliti mogli.“

„Božanski“ Ahilej, međutim, nije humano postupio s tijelom junaka koji je život okončao braneći svoju porodicu, narod i otadžbinu.

Lik Hektorove žene *Andromahe* koliko je uzvišen toliko je ispunjen tragičnošću i patosom. Ona je kraljevna porijeklom iz grada Tebe u Troadi koju je Prijam za sina Hektora isprosi od

vladara grada Tebe Eetiona. Po udaji joj Ahilej ubija oca i sedmoru braće:

Il. VI 407–423:

„Bèz sreće, čoj’će...

.....Zà mene b’ korisnije bilo
da, bèz tebe ostav’, pòd zemlju siđem, jer utjehe
druge.....

biti mi neće, jer više mi oca, ni štovane
nè imam majke. Ahilej dični zbilja oca
mi ubi...

U kùći mi sedmero bilo je braće odreda
kojino svi jednom u danu unutar uđoše Hada,
posmica jer ih Ahilej dični...”

U ime toga kaže mužu:

Il. VI 429–432:

„Ti si mi, Hektore, pak i otac i štovana majka,
ùz to i brat, ti si mi suprug punoj u snazi.

Deder sada se smiluj i na tornju ostani ovdje,
siròče da ti ne postane dijete, udovica vlastita
žena...”

Andromaha govori kao žena ispunjena plemenitom ljubavlju prema vlastitom djetetu, nejakom sinu Astijanaktu, i mužu kao zaštitniku porodice. Toga je svjestan i Hektor, ali ga na to nagoni moral ratnika i prijekor sredine. Posljednji put uzima u naručje sina koji se plaši perjanice što se strašno trese na vrhu šljema, kacige.

Andromaha ne misli na sebe ni poslije Hektorove pogibije, nego na nekog sina:

II. XXII 477–485:

„Hektore...

Hâda u dvore, u dūbinu zemlje, ti mi odlaziš sada...

.....sinčić sasvim je nejak

štano ga zlosrećni imasmo mi...“

Potresne riječi žene i majke koje izlaze iz duboke i iskrene ljubavi prema mužu i djetetu, ljubavi tako urođenoj čestitoj ženi i majci. Upravo zbog toga moralni lik Andromahe i jeste jedan od najuzvišenijih i najplemenitijih likova antičke epske poezije, lik sa kojim se donekle može uporediti lik Odisejeve žene Penelope.

Navedeni dijalog između Hektora i Andromahe, kao i njezina netom navedena tužaljka, ukazuju da pjesniku *Ilijade* nije mio rat, ratna razaranja, sirovo junaštvo kojim se u *Epu* razmeću brojni junaci. Njima Homer suprotstavlja *Nestora* iz Pila koji ratne napore Ahajaca više pomaže ratnim iskustvom iz mladih dana, nego stvarnim učestvovanjem u borbama. Dobronamjerni mudri savjeti, smirenost i blaga narav što je očituje u Pjevanju prvom (st. 254–284) prilikom pokušaja da pomiri zavađene vođe Agamemnona i Ahileja, potom u smirivanju naroda u II. II 337–368, te u Pjevanju devetom, st. 95–113, kad nagovara Agamemnona da k Ahileju pošalje poslanstvo – ukazuju na njegov visoko moralan karakter čemu je potrebno pridružiti i besjednički dar tako cijenjen u dohomerskoj i homerskoj eposi.

Kao što je lik Nestora, vladara iz grada Pila, prožet mudrošću, smirenošću i razboritošću, tako je tim vrlinama prožet i lik *Odiseja*, vladara otoka Itake u Jonskom moru koji je u borbama pod Trojom uzeo punog učešća. Po razorenju Troje deset se godina posvuda potucao vučen, vođen uzvišenom idejom da po svaku cijenu stigne vlastitom domu, ostarjelom ocu Laertu, sinu Telemahu i vjernoj ženi Penelopi.

Dok su Ahilej i Ajant oličenje naglosti i nepostojanosti, dotle je Odisej utjelovljenje strpljivosti, smirenosti i postojanosti u svim nevoljama. Kad je riječ o borbi, Odisej golej sili pretpostavlja razboritost, ustrajnost, domišljatost pa čak i ratno lukavstvo spremajući neprijatelju zasjedu, umjesto da mu se otvoreno suprotstavi uzdajući se u fizičku snagu.

Dodat nam je da se i Odisej, kao i Nestor, odlikuje izvanrednim besjedničkim darom. Ranije smo vidjeli da su ratna vještina i muzika bile glavne odgojne discipline, vještine u anadolsko-kritskoj eposi kojima se u epopeji priključuje govornička vještina koja će se vremenom, kao praktična djelatnost sve više cijeniti, u ime čega se dovoljno sjetiti Perikla i Demostena.

14. Jezik i stih Ilijade

Ilijada, kao uostalom i *Odiseja*, te Hesiodovi epovi *Poslovi i dani* i *Teogonija*, napisana je umjetnim jezikom što su ga stvorili Jonjani na temelju starojonskog dijalekta kojim su govorili u vlastitoj pradomovini, oblasti Ahaji na Peloponesu i Atici. Kao takav, taj je jezik ostao uzor ne samo umjetničkoj epskoj poeziji nego i svim starohelenskim književnim dijalektima.

Živeći u Atici, Jonjani su u novu domovinu, zapadne obale Male Azije, gdje pod pritiskom helenskih plemena Dorana pristižu tokom dvanaestog vijeka prije Hrista „ponijeli“ brojne oblike iz atičkog dijalekta. Odatle u Homerovim epovima potiče određen broj *aticizama* na temelju kojih neki filolozi smatraju da su Homerovi epovi dobili završni oblik u Atici, a ne u Joniji.

Prispjećem na obale Male Azije Jonjani dolaze u dodir sa ranije pridošlim sjevernim Ahajcima zvanim Ajoljani (Eoljani) od kojih preuzimaju već izgrađenu epsku poeziju nastalu kao uspomena na borbe sa autohtonim narodima, kao što su Hetiti, Liđani, Mižani i Frigijci.

Tu poeziju, iz koje preuzimaju brojne riječi i izraze, prilagođuju epskoj poeziji i uopšte pjesništvu što su ga ponijeli iz stare domovine. To je razlog zašto se u Homerovim epovima, nastalim oko polovine osmoga vijeka prije Hrista u Joniji, javljaju i oblici iz ajolskog (eolskog) dijalekta.³²

Jezik *Ilijade*, kao i *Odiseje*, kristalno je jasan i dotjeran, tečan i milozvučan, pun sažetih jezičnih izraza. Upravo gornje kvalitete, kao i klasičnost, biranost i muzikalnost stiha u velikoj mjeri doprinose njezinoj glasovitosti i bezvremenosti.

Jonjani po svoj prilici iz epske poezije maloazijskih Ajoljana preuzimaju i epski *stih*, heksametar kojim su ispjevani Homerovi, Hesiodovi i kiklički epovi, kao i, daleko kasnije, *Ep o argonautima*, Apolonija sa Rodosa. Heksametar se, naime, najvjerojatnije razvio iz daktilskog tetrametra i adonaja koji se, kao zasebni stihovi, javljaju u ajolskom pjesništvu.

Potekavši iz ajolskog, u početku epskog pjesništva, heksametar u jonskoj epskoj poeziji poprima oblik stiha od šest daktilskih stopa, što mu i ime kaže. Prvih pet stopa sačinjavaju daktili, jedan dugi i dva kratka sloga (-σσ), dok šestu, nepotpunu stopu sačinjavaju trohej (-σ), češće spondej (—). Izmjenjivanje daktilâ i spondejâ daje heksametru izgled živahnosti i ozbiljnosti, zbog čega su ga rado koristili rapsodi, kao, usljed svečanog tona spondejâ, i hijeratska poezija. Kako je u Homerovim epovima dobio završan oblik ostao je glavni, i epskoj poeziji, najpriličniji stih.

Da bi heksametar bio što elastičniji Homer se služi i stilskim figurama, kao što su onomatopeja, aliteracija, epanalepsa i druge.

Gore navedene kvalitete čine Homerov stih, heksametar, koji ima trideset dvije varijante, krajnje gipkim i pokretnim, dok mu raznolikost cezura, usjekâ (pauzâ, odmorâ) koji ga obično dijele

---

³² O tome vidi poglavlje *Razvojni put epske poezije drevnih Helena*.

na dva i tri dijela, kolona³³, osigurava sad usporeniji sad brži hod. Upravo netom navedene osobine Homerov jezik, odnosno poeziju, čine tako prefinjenom, dražesnom, krajnje uzvišenom, reklo bi se božanskom.

15. Ideja-vodilja Ilijade

Poslije gore izloženog na mjestu se zapitati: koja je to ideja-vodilja, odnosno opšta misao *Ilijade* koja je diktirala duboko i svrshodno kompoziciono jedinstvo cjelokupne građe, materije *Epa*?

Po sebi se razumije da ranije opisani motivi, Ahilejeva srdžba, vršenje Zeusove volje (odluke) i Ahilejeva kratkovjekost, kao i drugi manje značajni motivi, ne mogu biti misao-vodilja, što naročito vrijedi za motiv srdžbe. Mada je srdžba fundamentalni motiv, odnosno tema *Ilijade*, ona nije i fundamentalna, osnovna misao-vodilja *Epa*, toga nacionalnog, u suštini herojskog epa starih Helena, nego je to *ljubav*: senzualna, prijateljska i roditeljska koje se realizuju pomoću motiva srdžbe.

Pjesnik *Ilijade senzualnu*, osjetilnu ljubav, oličenu u strasnoj ljubavi mladog Ahileja prema lijepoj robinji Briseidi, podiže na pijedestal časti. Ahilej, kome vođa Ahajaca pod Trojom, vladar Agamemnon, silom oduzima lijepu robinju, taj čin smatra najvišom uvredom u ime čega se povlači iz bojnih redova:

Il. I 240–244:

Jednom će većma ahajskim sinovim' svim čežnja za
Ahilejem doć, al' pomoći u nevoji ljutoj
imati nećeš kad od ljudòbije od Hektora ginuć'
junaci mnogi padati stanu; od srdžbe će srce se tebi
rastakat...

³³ *Kolon* je jedinstvena ritmička rečenica, dok je heksametar stih sastavljen od dva, rjeđe od tri kolona među kojima se nalaze cezure, odnosno usjeci koji u heksametru nemaju stalno određeno mjesto nego dolaze na razne pozicije.

Ljubav prema prijateljstvu, *prijateljska* ljubav, kao osnov društvenog, civilizovanog života, ogleda se u tome što Ahileja nisu mogle pokrenuti u rat ni silne patnje helenskih ratnika, ni darovi što mu ih obećavaju helenski prvaci Fojnik, Ajant i Odisej. Jedino ljubav prema ubijenom prijatelju Patroklu Ahileja vraća u boj koji će okončati patnje Ahajcima i ubrzati pad Troje. Neka rečeno posvjedoče Ahilejeve riječi:

Il. XVIII 79–93:

„Olimpljanin zbilja je, majko, sve ono izvršio meni,
al' od tog' kakve radosti imam pogibe kada mili mi
drug, Pàtrokle, kog' sam od drugova svih štovao više...
.....Sad pak
ì tebi j' ù srcu prepatit' beskrajn bol kad sin
ti zginuo bude, jer opet ga dočekat nećeš u
domaju pošto se vrati, jer srce ne nalaže meni
da ću živjeti duže i mèđ' pozemljarim' biti, Hektor
ako li prvi nè zgubi život kad moje ga pogodi koplje
i naknadu plati za òpljenu Pàtrokla, Mènojtu sina.“

Roditeljska ljubav, odnosno ljubav prema roditelju ogleda se u tome što moćni Ahilej ostarjelog Prijama, koji je došao da ga ponizno moli za tijelo sina Hektora, najboljeg trojanskog junaka, hoće da liši života, ali ga Prijamovo podsjećanje na vlastitog oca, ljubav prema roditelju, odvraća od toga zlodjela. Dolazi do stišavanja pogubne srdžbe i, umjesto da se grozi, udari u plač:

Il. XXIV 507–512:

Prijam izusti to i Àhilu potače čežnju za ocem
suze da roni...
Ahilej pak plak'o je čas ocem za svojim, čas opet za
Patroklom drugom...

Nakon toga Ahilej uz otkup predaje Prijamu tijelo sina mu Hektora. Iz izloženog proizlazi da baš ljubav, kao temelj postanja i opstojnosti ljudskoga roda na zemlji, osigurava unutrašnje jedinstvo, unutrašnju strukturu, povezanost i osmišljenost cjelokupne građe u *Ilijadi*, a ne srdžba. Dosljedno tome, *Ilijada* nije i ne može biti *Pjesma o srdžbi*, kako tvrdi prof. dr. Milivoj Sironić u *Povijest svjetske književnosti* II, „Mladost“, Zagreb 1977, str. 24.

Osim toga, gornju *Ep* ne može biti ni *Pjesma o smrti*, kako to donosi akademik Milan Budimir u djelu *Sa balkanskih istočnika*, Beograd 1969, str. 39–99 passim, nego isključivo *Pjesma o ljubavi*. Bitni razlog zašto *Ilijada* nije, niti može biti *Pjesma o srdžbi* ili *Pjesma o smrti*, jeste to što srdžba ili smrt uistinu ne mogu biti, niti jesu veličajne ideje-vodilje nekog u svjetskim razmjerima značajnog djela, kao što može biti i jeste ljubav.

16. Književna i moralna vrijednost Ilijade

Iz ranije izloženog o književnim kvalitetama *Ilijade*, u prvom redu sadržaja, kompozicije, motivâ, stila, likova, jezika i stiha, nužno slijedi da pred sobom imamo remek-djelo iz oblasti epske poezije koje je do danas ostalo neprevaziđeno, što vrijedi i za *Odiseju*. Originalnost, paradigmatičnost i veličina Homerovih epova prevashodno se ogleda u živom, obrazložnom i prostođušnom pripovjedanju, uvidljivom prezentovanju onoga najznačajnijeg u prirodi i ljudskom životu. Navedene osobine jako utiču da mitske ličnosti pred nama defiluju sa manama i vrlinama, krilatim mislima i plemenitim osjećanjima, zbog čega nas toliko i privlače. *Neprolazna mladalačka svežina, trajna životna snaga, nadnacionalni karakter* jesu osobine koje *Ilijadi* osiguravaju trajnu postojanost i privlačnost. I ne samo to. Ona je, naime, opjevajući Trojanski rat, koji su drevni Heleni i

Rimljani smatrali povijesnom činjenicom, bila elementarni priručnik historije drevnih Helena, od šestoga vijeka prije Hrista postajući osnovni školski udžbenik.

U *Ilijadi* (i *Odiseji*) dati brojni primjeri, mitske paradigme moralnog ponašanja heroja, snažno su uticali ne samo na moral čovjeka epopeje, nego će presudno uticati na to da se i druge književne vrste, horodija, jambika i drama, okrenu slikanju i tretiranju ljudskog ponašanja, morala.

Tako je *Ilijada* (s njome i *Odiseja*) sa visokim književnim, umjetničkim osobinama te vjernim slikama iz ljudskog života vršila trajan uticaj na starohelensku prosvijećenost i moral, postavši nadnacionalna poezija najvišeg ranga. Premda su Heleni živjeli u zasebnim gradovima-državama ipak je Homer za njih bio najznačajnija karika nacionalnog, panhelenskog jedinstva sa svijetom bogolikih heroja i ljudi koji se čas raduju, čas tuguju; čas srde, čas vesele, po čemu su postali mitski obrasci, paradigme moralnog ponašanja za potonje naraštaje.

Na opšti moral drevnih Helena Homerova poezija uticala je i jezgrovitim *mudrim izrekama*, gnomama, maksimama koje se susreću kroz njihovu čitavu duhovnu historiju.

Tako je *Ilijada* (kao i *Odiseja*) u kojoj se tako jasno ocrtavaju sve mane i vrline čovjekova života, poniranjem u dubinu ljudskog bića i razotkrivanjem krajnje ljudskih osjećanja i njihove moralne čistote, uz neizmjeran uticaj na cjelokupnu potonju starohelensku književnost, postala gotovo sveštena, neprolazna knjiga kojoj čovječanstvo toliko toga duguje iz oblasti književnosti, ljudskog života i morala.

17. *Historijska utemeljenost Ilijade*

Da bi se mogla, bar u kratkim crtama, objasniti historijska utemeljenost *Ilijade*, nužno je objasniti sam naslov epa. *Ilijada* nosi ime po Iliju, drugom nazivu za Troju, glavni grad oblasti na

sjeverozapadu Male Azije, po njoj nazvane Troada. Shodno tome *Ilijada* bi bila ep o borbama oko Ilija, odnosno Troje, odakle naziv Trojanski rat. Postojanje naselja Ilija, odnosno Troje na brdu Hisarliku utvrdio je njemački arheolog-amater Heinrich Schliemann u drugoj polovini devetnaestog vijeka, utvrdivši postojanje devet naselja, od kojih se prvo datira na sami početak trećega hiljadugodišta. Wilhelm Dörpfeld, za razliku od Schliemann-a koji je vjerovao da je drugo naselje Homerova Troja, utvrdio je da je to šesto naselje nastalo početkom osamnaestog vijeka prije Hrista, zapravo Homerova Troja, dok je američki arheolog Carl William Blegen tvrdio da je to naselje VIIa. Jedno i drugo naselje, po najnovijim naučnim istraživanjima³⁴, razoreno je krajem četrnaestog (Troja VI), odnosno početkom dvanaestog (Troja VIIa) vijeka prije nove ere. Kao veoma napredna grad-država Troja VI održavala je žive trgovačke i kulturne veze s narodima čitavog Ajgajskog basena što potvrđuju arheološki artefakti u brojnim oblastima navedenog basena postanjem iz toga naselja Troje.

Po sebi se nameće pitanje koji bi narod, *respective* narodi mogli učestvovati u razorenju naselja Troje VI? Ako je vjerovati nedavno djelomično proučenoj diplomatskoj prepisci hetitskog vladara Hattušiliša Trećeg iz trinaestog vijeka prije Hrista pronađenoj u Hatušašu, mlađoj hetitskoj prijestolnici (današnji Bogazköy) Troju bi mogli razoriti Hetiti koji su se iz ranije postojbine, u rimsko vrijeme zvane Kapadokija, već u šesnaestom vijeku stali kretati prema Siriji i Palestini, doprijevši sve do Vavilona (1595. prije nove ere) i ka zapadu Male Azije.

Po drugim bi istraživačima ne samo Troja, nego i čitavi mikenski svijet u Ajgajskom basenu mogao nestati pod navalom naroda sa Balkanskog poluostrva, gdje se ubrajaju Brugi, Mižani (rimski Moesi), Dardanci, koji su autohtono stanovništ-

---

³⁴ O tome up. dr Emil Heršak, *Drevne seobe*, Školska knjiga, Zagreb 2005, str. 225.

vo, Ahajce, Pelaste, Šardane, Turše (Etrurce) potisli prema Prednjoj Aziji i Egiptu³⁵.

Nasuprot ovim nazorima, kao istraživač drevnih civilizacija narodâ Bliskog istoka, pretpostavljam da su Troju krajem trinaestog vijeka razorili sjeverni Ahajci zvani Ajoljani iz Tesalije koji već koncem petnaestog vijeka prije Hrista na sjeveru Ajgajskog mora zaposjedaju ostrva Tasos, Lemnos, Imbros, Lesbos, odakle se prebacuju na tlo Male Azije i tu vode ratove s autohtonim narodima, Hetitima³⁶, Trojancima, Majonjanima i drugim. Uspomena na te borbe čuvala se, prerađivala i dopunjavala u usmenoj narodnoj poeziji, odnosno u junačkoj narodnoj pjesmi iz koje je i ponikla epska narodna poezija sjevernih Ahajaca. Navedenu ajolsku poeziju u potpunosti preuzimaju kasnije pridošli Jonjani prilagođujući je, iz stare domovine ponijetoj, epskoj poeziji i pjesništvu uopšte, iz nje preuzevši stih, brojne izraze i stil. Navedeno se susreće upravo u *Ilijadi* koju su Jonjani genijalno spjevali kao uspomenu na ratove vođene na zapadu Male Azije tokom trinaestog i početkom dvanaestog vijeka prije našega računanja vremena.

18. Odiseja: *predmet, sastav, sadržaj, kompozicija i radnja*

Predmet Odiseje, jednog od najčuvenijih djela svjetske književnosti, nesumnjivo je opjevanje lutanjâ i doživljaja, stradanjâ i patnji eponimnog junaka *Epa* kroz vrijeme i prostor, junaka koji ne teži za travom besmrtnosti, kao što čini Gilgameš, glavni junak istoimenog sumersko-akadskog epa, niti za besmrtnom slavom koja se postiže junačkim, često sirovim djelima,

---

³⁵ Egipatski pisani spomenici navode ih kao Peleset, Danuani, Ahajvaši, Turša.

³⁶ Početkom trinaestog vijeka hetitski vladar Dudhalijaš vodi rat s ahajskim vođom Ataršijašem, o čemu vidi V. V. Struve, *Hrestomatija staroga vijeka II*, Moskva 1951, str. 33–34.

kao što postupaju neki od Homerovih junaka u *Ilijadi*, nego žudi za povratkom u domovinu, vlastitom domu i porodici, nakon desetogodišnjeg Trojanskog rata. Iz toga proizilazi da se *Odiseja* tematski nadovezuje na *Ilijadu* utoliko što opisuje povratak jednog od helenskih junaka sa bojnog polja pod Trojom. Gornji *Ep*, vjerovatno nastao krajem osmoga vijeka prije Hrista, nosi ime po Odiseju, glavnom junaku koji se apostrofira već u prvom stihu *Odiseje*. Slično *Ilijadi*, *Odiseja* se sastoji od dvadeset četiri pjevanja, a ispjevana je u dvanaest hiljada stotinu tri (12.103) stiha, odnosno heksametra.

U pogledu *sastava*, strukture, u *Odiseji* se susreću dva skoro zasebna supstrata, sloja. Prvi je saga o putniku, *respective* junaku – povratniku – nastala iz priča, odnosno pripovjedne usmene književnosti čija je osnovna građa, bar kad je riječ o usmenoj epskoj književnosti, stara junačka pjesma. Navedeni sloj, supstrat, je zaokružen i sam sebi, po tematici, dovoljan, zato što je njegova fabula, što će reći redosljed zbivanja u djelu sa bitnim i odlučujućim momentima, jedinstvena, konstantno težeći određenom cilju. Upravo je za ovaj sloj, odnosno temu vezana ideja – vodilja *Odiseje* čime je u potpunosti osigurano jedinstvo i misaona zaokruženost ovoga *Epa*.

Drugi je sloj pripovjest o junaku iz bajkovitih i avanturističkih priča iz domena moreplovstva i moreplovaca. Po svojoj strukturi, za razliku od prvog, ovaj je sloj otvoren, omogućujući Pjesniku da bez ograničenja niže i nagomilava avanturističke pripovjesti, većinom bajkovite pripovjesti iz života pomoraca. Stanovnici Jonije, oblasti na jugozapadnoj obali Male Azije, koljevke *Ilijade* i *Odiseje*, doista su bili čuveni moreplovci, zbog čega *Odiseja* i obiluje prizorima iz pomorskog života, pomorskih dogodovština. U njoj se osjeća dah morske pučine, njezina širina i nepreglednost, šum i lomljava morskih valova; vidi bljesak Zeusovih munja, galebovi i ribe, vjetrom napeta jedra, beznadežni brodolomi, olupine barki itd.

Iz izloženog proizilazi da je pripovijest o Odisejevim lutanjima i doživljajima na povratku u domovinu nastala stapanjem junaka iz priča o putniku, junaku – povratniku sa junakom iz bajkovitih i avanturističkih saga o doživljajima pomoraca.

Kad je riječ o *sadržaju, Odiseja se, slično Ilijadi, može podijeliti na četiri dijela. U prvome dijelu (Pjevanja I–IV), nazvanom Telemahija po Odisejevom sinu Telemahu, Homer pjeva o Odisejevom teškom usudu (Pjevanje prvo) na povratku u domovinu po završetku Trojanskog rata, jer ga zavodna nimfa Kalipso punih sedam godina drži kod sebe u spilji na ostrvu Ogigiji želeći ga za muža. U međuvremenu prosci njegove majke Penelope harče imanje njegova oca na Itaci. Bogovi na skupu, na poticaj boginje Atene, donose odluku (kojom se počinje radnja *Odiseje*) da se Odisej vrati u domovinu. Atena potom odlazi na ostrvo Itaku podstičući Telemaha da sazove Itaćane i požali im se na objesno ponašanje prosaca i potom da krene u grad Pilos na jugozapadu Peleponesa k mudrome Nestoru i u Lakedajmom k Agamemnonovu bratu Menelaju da bi od njih kao učesnika u Trojanskom ratu saznao vijest o ocu, što on i čini, bivajući srdačno primljen kod obojice³⁷.*

U *drugome* dijelu (Pjevanja V–XIII) vrhovni bog Zeus, po odluci bogova, šalje glasnika bogova Hermiju na otok Ogigiju nimfi imenom Kalipso sa nalogom da pusti Odiseja što ona nerado i čini opremajući ga čamcem i životnim potrepnostima. Na povratku morem, ugleda ga bog Posjedon, koji se na njega beskrajno ljutio, jer mu je oslijepio sina, kiklopa Polifema, te mu razbije lađu. Od propasti ga izbavlja morska boginja Leukoteja davši mu previjes, vel, odnosno koprenu pomoću koje doplovi do bajkovitog ostrva Sherije na kojem je vladao kralj Alkinoj sa ženom, mudrom Aretom.

---

³⁷ *Telemahija* kompozicionom strukturom čitaoca nesumnjivo usmjerava na glavni lik *Odiseje*, na junaka–povratnika, po načelu *in medias res*, uvođenje u srž, suštinu radnje, time bivajući bitni dio *Epa*, a nikako kasniji dodatak prvobitnoj pripovijesti o *Odiseji*, kako bi htjeli neki kritičari.

Na podstrek boginje Atene prelijepa i mudra kćerka kralja Alkinoja, Nausikaja sa sluškinjama odlazi na rijeku da opere rublje gdje susreću Odiseja. Pošto se okupa i obuče čisto rublje i haljine, Odisej za njima stiže u Alkinojev dvor gdje retrospektivno priča o doživljajima što ih je proživio na putu kod Kikonaca, Lotofaga, divljih Kiklopa, na ostrvu boga vjetrova Ajola, kod ljudožderâ Lejstrigonaca, na Tužnoj zemlji, alias otoku Ajaji kod čarobnice Kirke, u Donjem svijetu, ponovo na ostrvu Ajaji, kod Kirke te tokom plovidbe pored Sirena, Haribde i Skile koja mu proguta šest drugova. Poslije toga opisuje doživljaje na otoku Trinakiji na kojem su pasla goveda i ovce boga Helija. Premda je Odisej strogo zabranio da drugovi diraju goveda boga sunca, Helija, oni ipak zakolju nekoliko goveda, čime izazovu osudu vrhovnog boga Zeusa³⁸. Iz oluje koju podiže Zeus jedino se spasio Odisej i na dvije grede doplovio do ostrva nimfe Kalipso, svoje pretposljednje stanice, odakle prispije do Sherije, ostrva srećnih Fajačana čiji ga mornari lađom prebacuju na Itaku.

U *trećem* dijelu (Pjevanja XIII 93–XIX) Odisej kuje osvetu proscima. On, naime, po dolasku u domovinu, na ostrvo Itaku, pošto ga Atena preobliči u prosjaka, stiže na imanje vjernog mu svinjara Eumaja koji ga obaviještava o nedjelima prosaca. U tome se iz Pila i Sparte vraća Odisejev sin Telemah kojemu se

---

³⁸ Ovdje se susreće motiv zabrane, zabranjene oblasti čijim se kršenjem ulazi u polje grijeha time i zla, za čim nužno slijedi kazna. Navedenom ide u prilog ne samo kazna boga Zeusa Odiseja i njegovih drugova, nego i kazna prvih ljudi, Adama i Eve (izvorno Hawah) od strane boga Jahve, vrhovnog boga drevnih Hebreja. Prekršivši njegovu zabranu da u vrtu Edenu ne jedu sa Stabla spoznanja dobra i zla bivaju istjerani iz raja zemaljskog. Za sebe je pitanje zašto polje grešnog, to jest zabranjenog čovjeka podjednako izaziva kao i polje božanskog, dobra i svijetla, o čemu opširno vidi Boetije, *Utjeha filosofije*, Unireks, 2008, str. 36, nap. 16. (Djelo pisano prosimetrom sa latinskog preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr Marko Višić).

Odisej otkriva i s njime smišlja osvetu proscima. Nakon toga Odisej, ponovo preobličen u prosjaka, dolazi u dvor gdje od pojedinih prosaca doživljava uvrede i svakojaka ponižavanja. U trećem dijelu dolazi do prepoznavanja Odiseja od strane psa imenom Argo i dadilje Eurikleje, kao i do susreta sa ženom, patnjom omudrenom Penelopom.

U četvrtom dijelu (Pjevanja XX–XXIV) ostvaruje se osveta drskim proscima tako što Penelopa obećava da će poći za onoga ko kroz ušice dvanaest sjekira Odisejevim lûkom probaci strijelju. Budući da nijedan prosac nije u tome uspio Odisej, u stilu prostog i neotesanog prosjaka, traži da i on pokuša probaciti strijelju čemu se prosici opiru, ali mu Telemah i Penelopa isto omogućuju. Po probacivanju strijele Odisej uz pomoć sina Telemaha i dvojice vjernih čuvara stoke, Eumaja i Filojtija, smakne prosce, potom opasnog čuvara koza Melanta i bludu odane sluškinje. Poslije toga čisti dvor sumporom i otkriva se ženi Penelopi koja se uvjeri da je Odisej njezin muž pošto joj je otkrio tajnu bračne postelje. Na kraju odlazi na imanje ocu Laertu kojemu se također otkriva upozoravajući ga da će uskoro biti prisiljeni da se sukobe sa Itačanima. Do toga i dolazi, ali ih Odisej, uz pomoć sina i čuvarâ stoke nadvlada prijeteći im uništenjem. Posreduje boginja Atena koja među njima stvara primirje.

Tako se *Odiseja*, slično *Ilijadi*, na čijem kraju glavni junak Ahajaca, uvrijeđeni Ahilej, trojanskom kralju Prijamu predaje tijelo sina mu Hektora, glavnog trojanskog junaka, završava pomirenjem.

U pogledu *kompozicije*, *Odiseja*, je, slično *Ilijadi*, kikličkim epovima i donekle Hesiodovim epovima, veoma slobodna u raspolaganju vremenom i građom. Takva kompoziciona struktura pjesniku omogućuje da po vlastitom izboru organizuje i vremenski tok događaja, kao što su prekidanje radnje uključivanjem brojnih epizoda, motivâ, kao i introspektivnog i

retrospektivnog (Pripovjedanje kod Alkinoja, *Od.* IX–XIII) pripovjedanja. Ovo doprinosi da je kompozicija *Odiseje*, slično *Ilijadi*, osmišljeno izgrađena i temeljno povezana, jednostavna, kristalno jasna i jedinstvena cjelina. Premda se sa *Ilijadom* razilazi u pogledu prepletenosti radnje, sastojeći se od raznih epizoda, ipak su sve epizode povezane jednim jedinstvenim, temeljnim motivom, Odisejevim povratkom kući i osvetom proscima, motivom proizišlim iz ideje-vodilje *Epa*, ljubavi prema domovini i porodici.

Jedinstvenosti kompozicije, nasuprot prepletenosti, doprinosi *preglednost* radnje od samog početka do svršetka *Epa* u kojem se umjesto beskonačnih borbi i patnji junakâ u *Ilijadi*, susreću opisi brojnih karaktera i brojna prepoznavanja, kao što su Odisej – Alkinoj, Odisej – sin mu Telemah, pas Arg – Odisej, sluškinja Eurikleja – Odisej, Odisej – čuvari stoke Eumaj i Filojtije.

Raspravljajući o kompoziciji dobrim dijelom dotakli smo se *radnje* u *Odiseji* koja po jednima traje četrdeset, po drugima četrdeset jedan dan. Počinje se odlukom bogova na snježnom Olimpu da se Odisej vrati u domovinu:

Od. I 16–18:

Kad pak u gòdīnā toku ono pristignu ljeta u
kojem odluku doniješe bozi da kući se na Ītaku
vrati...

U skladu s tom odlukom boginja Atena odlazi na Itaku kako bi potstakla Telemaha da krene u Pil i Lakedajmon, Spartu, ne bi li od Nestora i Menelaja doznao vijesti o ocu Odiseju.

Radnja u prva četiri Pjevanja, što će reći u *Telemahiji*, teče mirnim tokom, obilujući sjajnim prizorima iz dnevnog života, sve dok na kraju Pjevanja četvrtog, prosci ne krenu sa lađom u zasjedu kako bi smakli Telemaha na povratku kući. Time raste napetost koja čitaoca vodi glavnoj radnji, povratku Odiseja na

Itaku, koja se odvija stupnjevito. Za razliku od prvog dijela, *Telemahije*, drugi dio, koji obuhvata Pjevanja XIV–XXIV) obiluje brojnim prepoznavanjima, moralnim opravdanjem smaknuća prosaca i postupnom napetošću. Kad, naime, radnja dođe do vrhunca, odnosno dospije do trenutka krize, kritičkog momenta, tada Homer upliće kraće ili duže crtice, opise o historiji i kvaliteti lica ili predmeta. Pjesnik navedeno ostvaruje pomoću retardacije, hoću reći digresijom, ponavljanjem, poredbama i tome slično. To ukazuje da Homerova retardacija nema svrhu da čitaoca samo odmori prije samog razrješenja napete, napregnute situacije, nego da istog detaljno informiše o akterima situacije i za nju psihički pripremi. To će reći da su umetnuća, dodaci, kako u *Ilijadi*, tako i u *Odiseji*, jako povezani s glavnom radnjom i motivima u gornjim epovima.

Sljedstveno tome, drugi se dio *Odiseje*, s obzirom na radnju, može podijeliti na pet *razvojnih* stupnjeva, i to na:

1. Postepeno prepoznavanje Odiseja tako što vidovnjak Teoklimen u Pjevanju XVII 151 sq., Odisejevoj ženi Penelopi priči povratak muža joj Odiseja; stara dadilja Eurikleja u Pjevanju XIX 467 sq., perući noge Odiseju, istoga prepoznaje po ožiljku što mu ga je zaparao vepar na gorju Parnasu; Odisej, pripremajući umorstvo prosaca u Pjevanju XXI 188 sq., odluči da se otkrije čuvarima stoke Eumaju i Filojtiju, dok Penelopa u Pjevanju XXIII 153–246, po tajni bračne postelje prepoznaje muža Odiseja.

2. Stavljanje na probu svojih slugu i sluškinja, kako onih koji su mu vjerni, tako i onih što su mu nevjerni u Pjevanju XVIII 310; XIX 65 sq.; XX 1sq.

3. Postupno stvaranje uslova za moralno opravdanje smaknuća prosaca tako što Odiseja, dok prosjači od prosca do prosca, ponižavaju bacajući na njega podnožja stolica, gađaju nogom od govečeta, potstiču skitnicu Ira da ga izazove na dvoboj, što u njemu izaziva osvetnički bjes.

4. Razdražen bezobzirnomo obješću, Odisej temeljno priprema plan osvete proscima kako sa boginjom Atenom u Pjevanju XIII 392 sq., tako s Telemahom u Pjevanju XVI 240 sq., čemu u prilog ide i uklanjanje oružja iz dvorane, odnoseći ga u oružarnicu, o čemu se govori u Pjevanju XIX 1 sq.

5. Prosci gube osjećaj sigurnosti, jer im nije pošlo za rukom da smaknu Telemaha (Pjevanje XVI 364); vidovnjak Teoklimen im proriče neposrednu i okrutnu smrt na što oni njega i Telemaha izvrgavaju podsmijehu (Pjevanje XX 345 sq.). Odisej, za razliku od prosaca, zategne lûk i, pošto probaci strijelu kroz ušice svih dvanaest sjekira, stane smicati prosce. Po njihovom smaknuću rodbina ubijenih prosaca kreće na Odiseja i njegove pomoćnike koji bi smakli i rodbinu prosaca da boginja Atena ne posreduje i među zavađenim stranama ne stvara primirje.

Iz izloženog nesporno proizlazi da su pokretači cjelokupne radnje u *Odiseji*, za razliku od *Ilijade*, božanski stanari Olimpa. Homer, naime, da rekapituliramo, radnju *Odiseje* počinje boginjom Atenom koja na samom početku *Epa* (*Od.* I 45–62) pokreće pitanje Odisejeva povratka u domovinu, rodnu Itaku, dok na kraju *Epa* ta ista boginja završava radnju izmirenjem Odiseja sa stanovnicima Itake (*Od.* XXIV 546–548). Dadako da je vrhovni nadziratelj čitavog toka radnje u *Odiseji*, koju u djelo sprovodi boginja Atena, svevišnji Zeus, kao garant primirja što ga je među zavađenim stranama uspostavila boginja Atena, primirja kojim je među stanovnicima Itake otvoren put prijateljstva, blagostanja i mira, što se razabire iz *Od.* XXIV 485–486. To ukazuje da se radnja *Odiseje* odvija u sferi božanskog, od sudbine datog, dok se radnja *Ilijade* odvija strogo u sferi ljudskog. To je ono zbog čega je Odisej, glavni junak *Odiseje*, kao i Ajneja, glavni junak *Ajneide*, nacionalnog epa drevnih Rimljana, vođen sudbinom, *respective* odlukom bogova da se vrati svojoj domovini i porodici, kao što je i Ajneja od bogova predodređen da bude utemeljitelj Rimskog carstva i njegove

veličine. Oba junaka nepokolebljivo slijede ono što su im u dušu projicirali stanari Olimpa koji mogu biti i iznad Fatuma.

19. *Temeljni motivi Odiseje: traganje sina za ocem, Posejdonova srdžba, povratak u domovinu, silazak u Donji svijet, osveta proscima*

Budući da je *motiv* u epu osnovna jedinica, najuža zaokružena cjelina koja čini temelj fabule i kompozicije i kao takva se dotiče same teme, predmeta epa, odnosno književnog djela, to je red da razmotrimo glavne motive u *Odiseji* kao najuže *fabularno-tematske jedinice*.

Glavni motivi *Odiseje* svakako su traganje sina za ocem, Posejdonova srdžba, povratak u domovinu, silazak u Donji svijet, osveta proscima.

Kako gornji motivi povezuju čitavu građu, cjelinu *Odiseje*, to ćemo ih u kratkim crtama izložiti.

Motiv *traganja sina za ocem*, Telemaha za Odisejem, u potpunosti dominira u prva četiri Pjevanja, a počinje sa odlaskom boginje Atene na ostrvo Itaku koja, na temelju odluke bogova da se Odisej vrati u domovinu, dolazi Telemahu i, u liku Menta, istog, kad je od njega čula prilike na Odisejevu dvoru, upućuje da krene u Pil i Spartu. Telemah saziva skupštinu pa, obodren boginjom Atenom, izlaže Itaćanima neprilike koje mu čine objesni prosci majke Penelope. Poslije toga, Telemah, kao već odrastao i sazreo mlad čovjek, odlazi u grad Pil(os) ka mudrome Nestoru i u Spartu kod Menelaja od kojih saznaje brojne novine o nevoljama što su ih pretrpjeli Ahajci na povratku iz Trojanskog rata u domovinu.

Nema sumnje da Homer gornjim motivom, izloženim u *Telemahiji*, ne ide za tim da čitaoca uvede u bit predmeta *Odiseje*, lik Odiseja kao junaka-patnika, time od samog početka *Epa* nastojeći da organizuje umjetničku cjelinu djela, zbog čega i jeste bitni motiv besmrtno *Odiseje*.

Posejdonova srdžba na Odiseja, proizašla iz Odisejeva osljepljenja sina mu, kiklopa Polifema, nesumnjivo je *pokretački* motiv radnje u *Odiseji*, mada taj motiv počinje djelovati tek od Pjevanja devetog. Navedeni motiv Homer nagovještava već u *Od.* I 20–21, riječima:

...Posejdon bez prestanka štono gajište srdžbu na Odiseja...,

dok razlog tome motivu stavlja u usta vrhovnom bogu Zeusu koji na skupu bogova na Olimpu kaže da nije on taj koji se srdi na Odiseja nego Posejdon: *Od.* I 68–70:

... Posejdon pak zemlju što drži na njegov' srdi se
svagda zbog Kiklopa, osljepi koga, Polifema...

Božanska srdžba, gnjev boga Posejdona na Odiseja, kao i ljutnja boga Helija na Odisejeve drugove, jer:

Od. I 8–9:
jedoše govēdā stada Helija Hiperiōna,

dominira čitavom radnjom *Odiseje* provlačeći se od početka do kraja *Epa*. Na taj način motiv srdžbe *Epu* osigurava jedinstvo, mada jedinstvo radnje u još većoj mjeri osigurava *motiv povratka u domovinu* oličen u Odisejevoj žarkoj želji da se vrati porodici. Kao i prethodni i ovaj motiv Pjesnik stavlja na početak *Odiseje*:

Od. I 13–15:
Jedino j' njega, čeznuše štono za povratkom, k'o i za ženom,
štovana nimfa, boginjam' među Kàlipso dična,
u dubenoj držala spilji, žudeć' da muž bude joj on.

Obrazloženje toga motiva Homer, međutim, donosi u Pjevanju petom kad nimfa Kalipso, po nalogu boga Zeusa što joj ga uručuje glasnik bogova Hermija, Odiseja, *Od.* V 150–157:

..... Na
obali morskoj kakono sjedi zateče; od súzā mu
oči nigda nē bjehu suve, život mu otic'o slatki za
povratkom dokle je plak'o...
Dane kroz sve na grebenim', jošte na žalu sjedaše
plaćuć', sa suzam', uzdasim', patnjama cijepajuć' dušu...

Premda je nimfa Kalipso stradalnika Odiseja lijepo primila na svoje ostrvo Ogigiju, uz to ga njegovala i hranila, obećavši mu da će ga i besmrtnim učiniti, što proizlazi iz *Od.* V 135–136:

Njega prijazno primih, ùz to i hranih, obećah
besmrtnim da ću, i bez starosti dane kroz sve, njega učinit...,

on i dalje žudi za domovinom, sinom i ženom.

Odiseja od povratka u domovinu i porodici ne može odvratiti ni zanosno lijepa i umna djevojka Nausikaja, kćerka fajačkog kralja Alkinoja, koja se u njega zaljubljuje pošto ga je podmladila boginja Atena, *Od.* VI 244–245:

„O da takav mi čovjek se, boraveć' ovdje, mužem
nazove i kad bi milo mu bilo ostati ovdje.“

Odisej ostaje gluv i na riječi oca uzorite Nausikaje, Alkinoja koji kaže:

Od. VII 311–314:

„O da, Zeuse oče, Àtēno, Àpolo još, takav mi

čovjek k'o što si ti, po mislima sličan mi buduć,
za ženu kćerku mi uzme i zetom nazvan mi bude,
ovdje ostane k tome! Kuću dao bih tebi, sa njom dobára...“

nego želi da ga Fajačani lađom odvezu u njegovu domovinu, kršnu Itaku, što oni i čine.

To je ono zbog čega se motiv povratka u domovinu, proizišao iz ideje-vodilje *Odiseje*, ljubavi prema domovini i porodici, smatra temeljnim motivom čitavog *Epa*.

Motiv *silaska u Donji svijet*, u Carstvo umrlih, vjerovatno nastao iz čovjekove želje da se ovozemaljski život ne samo produži u zagrobnom životu, nego i da se isti upozna, javlja se u Pjevanju jedanaestom. On, međutim, nije ni temom, ni fabulom vezan za glavnu radnju, povratak Odiseja na rodnu Itaku, te se čini da je Pjesniku bilo stalo da prikaže prilike u Donjem svijetu, Hadu, u koji mogu zaći samo bogovi, kao što su sumerska boginja Inanna (*Silazak boginje Inanne u Donji svijet*), starobabilonska boginja Ištar te Dumuzi, Tammuz, ili odabranici bogova, primjerice Gilgameš, Orfej, Herakle, Odisej, Ajneja, pa čak i Dante, zapravo Durante Alighieri.

Motiv *osvete proscima*, tijesno povezan sa temom, glavnom radnjom i kompozicijom *Odiseje*, odvija se u postupnoj gradaciji od Pjevanja četrnaestog do smaknuća prosaca u Pjevanju dvadeset drugom. Navedeni motiv proizlazi iz moralnog osjećanja pravde i nepravde, a ne jedino iz moralnog opravdanja osvete. Objesni prosoci njegove žene Penelope, naime, bez ikakvog morala, moralnog obzira, svakodnevno troše njegovu imovinu. U svojoj bezobzirnosti idu dotle daleko da smišljaju ubistvo Odisejeva sina Telemaha, udaju Penelopu i razdijele njegovo imanje što se vidi iz *Od. XVI 383–386*:

„Nuder da djelamo prvi i na polju il' na putu od grada
dalje smaknemo njega; imetak pak, sa njime blago naše

da bude, međ' nama podijeliv' dolično njega, dvor
bismo pak majci njegovoj dali i onom' ko oženi nju.“

20. *Glavni likovi Odiseje: Odisej, Penelopa, Telemah, Kalipso, Kirka, Nausikaja, Helena, Eumaj*

Prije no što pređemo na sažet prikaz glavnih likova u *Odiseji* kazat nam je dvije-tri o društveno-etičkim načelima koja se očituju u *Ilijadi*, odnosno *Odiseji*. U *Ilijadi* se nesumnjivo ističu društveno-moralne norme prethomerske i homerske aristokratije, kao što su junaštvo, isticanje u društvu bogatstvom, za čim slijede gostoprimstvo, dostojanstveno držanje i požrtvovanje.

Nasuprot *Ilijadi*, u *Odiseji* se susreću sasvim drukčije norme. Pjesnik *Odiseje*, umjesto da hvali aristokratiju, oličenu u objesnim proscima koji pripadaju vlastelinskom sloju na ostrvu Itaki i susjednim otocima, gaji naklonost prema osobama iz nižih, neuglednih i poniženih slojeva, kao što su služinčad, čuvari stoke i siromasi, zastupajući njihova moralna načela, prostodušnost, pravičnost i odanost. Tako glavnom junaku *Odiseje*, mnogopatnom Odiseju godi znamenje uboge i nemoćne sluškinje koja svakodnevno proscima melje brašno (*Od.* XX 107–121). U obračunu sa bahatim proscima ne oslanja se na vlasteline, boljare, nego na vjerne čuvarе svoje stoke, Eumaja i Filojtija kojima se otkriva u *Od.* XXI 188–244, izlažući im svoj plan smaknuća prosaca. Osim toga, svoju staru dadilju Eurikleju poštuje kao rođenu majku³⁹.

---

³⁹ Dosljedno tome, ako se *Ilijada* i *Odiseja* posmatraju sa stanovišta društveno-moralnih normi i načelâ, teško se može pouzdano tvrditi da ih je sastavio jedan autor. To je ono zbog čega se u posljednje vrijeme smatra da je *Odiseju*, nastalu po uzoru na *Ilijadu*, sastavila Pjesnikinja, potpuno drukčijih društveno-moralnih načela od Pjesnika *Ilijade*.

Lik junaka *Odiseja* čiji karakter, slično Gilgamešovu, osigurava duhovno jedinstvo *Epa*, historijski posmatran, jedan je od najsloženijih likova u svjetskoj književnosti.⁴⁰ Kao što se lik Nestora iz Pila u *Il.* I 254–284; II 337–368 i IX 95–113, ističe smirenošću, razborom i mudrošću, tako se tim vrlinama pod Trojom odlikuje i Odisej. Dok su u *Ilijadi*, Ahilej i Ajant Veliki oličenje naglosti i nepostojanosti, dotle je u Odisej utjelovljenje strpljivosti i postojanosti u svim ratnim neprilikama, ogoljelom junaštvu u borbama pretpostavljajući domišljatost, razboritost pa, štoviše, i ratno lukavstvo, zasjedu, kao na primjer, doušniku Dolonu.

Opisanim vrlinama očitovanim u *Ilijadi* potrebno je pridružiti vrline što ih Odisej iskazuje u *Odiseji*, kao što su vrlina postojanosti, trpljenja i podnošenja, te strpljivost i ustrajanost u svakodnevnim životnim nevoljama, što je u suglasju sa njegovom prirodom očitovanom već u *Ilijadi*, o čemu je netom bilo riječi. Navedene vrline Odiseju osiguravaju uravnoteženost

---

⁴⁰ Na veliku starost Odisejeva lika ne ukazuju samo epiteti koji mu se pridjevaju u *Ilijadi*, i *Odiseji*, nego i skoro dvanaest varijanti njegova imena od Ὀδυσσεύς, Ὀλυττεύς, Ὀλυσεύς do Οὐλίξης.

Ako se prisjetimo epizode o građenju bračne odaje uz truplo masline, o čemu se govori u Pjevanju XXIII 184–201, istraživaču drevnih civilizacija Bliskog istoka, u koje nadat se spada i autor ovih komentara, nije teško zaključiti da jezgro legende o građenju kreveta uz maslinovo drvo seže u neolit. To ukazuje da lik Odiseja, kao i njegove žene Penelope najvjerovatnije seže u neolit, potičući iz Prednje Azije, pri čemu bi Odisej bio oličenje Velikog boga plodnosti Telepina, a Penelopa Velika boginja plodnosti Kibela, dok bi prosici mogli oličavati njezine uporne sljedbenike zvane koribanti, o čemu opširnije vidi nap. 22, uz Pjevanje dvadeset treće.

Na prehomersko i nehelensko porijeklo Odiseja ukazuju i brojni motivi u pripovjesti o Odiseju koji se javljaju u narodnoj usmenoj književnosti brojnih naroda od Irske do Indije, kao na primjer, motiv osljepljenja diva, u *Odiseji* kiklopa Polifema.

i poštovanje granice, od bogova i usuda datog, što i jeste temelj homerskog pogleda na svijet smrtnih ljudi. Odisejev karakter se, osim toga, odlikuje kako bogobojažljivošću, što se vidi iz *Od.* VI 121, VIII 576, IX 176, XIII 202, kao i mudrošću udruženom sa strpljivošću, o čemu sâm Odisej kaže:

Od. XX 18–21:

„Deder izdrži srce! Jošte i grđu izdrža stvar
kad ono mi Kiklop bezmjerne snage drugove
izjede vrle. Bješe strpljivo ti dok razum nē
izvede tebe iz pećine u kojoj mišljaše zginut’.“

Lik Odisejeve žene *Penelope* spada u najveličajnije i najplemenitije likove antičke poezije. Kao što je žena najznačajnijeg trojanskog junaka, tragičnog Hektora, plemenita Andromaha, kraljevskog roda, tako je i Penelopa, prelijepa kćerka Ikarija i Periboje koju su udali za Odiseja. Po izbivanju Trojanskog rata, u koji odlazi i Odisej, Penelopa, kao mlada i lijepa žena, ostaje u dvoru u kojem sa plemenitom ljubavlju čestite majke punih dvadeset godina odgaja sina Telemaha, mudro vodi brigu o dvoru, slugama i cjelokupnom bogatstvu, strpljivo i vjerno iščekujući povratak vjenčanog muža. Penelopa upravo svojom mudrošću i čestitošću majke i vjernošću supruge u praskozorje helenske civilizacije iskazuje visok značaj braka za porodicu i društvenu zajednicu. Takav odnos prema kući, djeci i ostarjelim roditeljima (jer Penelopa vodi brigu i o Odisejevom ocu Laertu) nisu imali helenski junaci koji su, napustivši sve, krenuli u Troju zbog lascivne Helene. Ono, doduše, ni Odisej, nasuprot žarkoj želji da se vrati u domovinu i porodici, nije toliko držao do bračne vjernosti, jer je, ako je vjerovati mitu, sa zamamno lijepom nimfom Kalipsom, za sedam godina imao sinove Nausitoja, Nausinoja i Ausona, a sa čarobnicom Kirkom sinove Telegona, Agrija i Latina.

Mudrost i etičko držanje Penelopa ne očituje samo u odsutnosti muža, nego i po njegovom povratku mudro i oštroumno ga prokušavajući kako bi se istinski uvjerila da joj je on muž, što se uviđa iz *Od.* XXIII 166–169.

Da Penelopa nije bez plemenitih osjećanja žene prema mužu vidi se iz toga što se, po uvjerenju da joj je Odisej doista muž, istome baca u zagrljaj sa njime lijevajući gorke suze što ih je mlade rastavio kobni usud:

Od. XXIII 205–217:

Odisej izusti to, Penelopi popusti srce, koljena
k tome kad vidno prepozna znake Odisej što joj iskaza
jasno. Udariv' ù plač k njemu pòteče pravo Odiseju
okolo vrâta ovije ruke pa mu, glavu poljubiv', reče:
„Odiseju, nemoj se gnjeviti na me...
.....Bogovi patnju dodijeliše
nama...”

Lik *Telemaha*, sina Penelope i Odiseja, jedan je od dražesnijih mladalačkih likova u antičkoj književnosti. U *Telemahiji* ga vidimo kako odrasta u mlada i zrela čovjeka koji, na nagovor boginje Atene u liku Menta, saziva narodnu skupštinu gdje odvažno izjavljuje da prosci prestanu s harčenjem imetka njegova oca, nakon čega sa lađom odlazi u grad Pil k mudrome Nestoru i u Spartu kralju Menelaju kojom prilikom očituje otmjenost u komunikaciji sa starijim osobama, spremnost da sasluša savjet mudročću obdarenih starijih osoba. Pri tome, Telemah u svojem govoru i djelovanju očituje uzvišenu blagonaklonost, mladalačku, ali oblagorođujuću prostodušnost, kao i spremnost na značajne i uzvišene pothvate. Navedeno dolazi posebno do izražaja u susretu sa ocem u *Od.* XVI 214, gdje on, pun mladalačkog zanosa, pada u zagrljaj ocu s kojim potom, kao zrela ličnost umno smišlja umorstvo prosaca u

čemu, ravnopravno sa ocem, čuvarima stoke Eumajem i Filojtijem, zdušno učestvuje pokazujući se sazrelom, umnom i na akciju spremnom ličnošću. Tako je Pjesnik *Odiseje* u liku Telemaha prikazao ličnost koja se, u skladu s glavnom radnjom, u slijedu brojnih događanja, postupno razvija, od golobradog mladića postajući zreo mlad čovjek, dorastao svim životnim iskušenjima.

Dok u liku Telemaha susrećemo osobu koja odrasta i odrastajući u svakodnevnim životnim neprilikama sazrijeva, dotle u liku nimfe *Kalipso* ne vidimo osobu podvrgnutu nevoljama ovozemaljskog života, što je i prirodno, jer ona pripada krugu božanskog, srećnijeg i bezbrižnijeg života. Mada božanskog roda, nimfa Kalipsa, živeći u izobilju i sjaju na otoku Oigigiji, smrtnog čovjeka Odiseja, koji je do njezinog ostrva doplovio na dvije lađane grede, prima veoma učtivo i blagonaklono, čak mu obećavajući vječni život ako joj postane muž, što se vidi iz *Od.* V 133–136:

Čestiti tad mu drugovi izginu svi, njega
pak vjetar, valovi s njime noseć' dognaju ovdje.
Njega prijazno primih, ùz to i hranih, obećah
besmrtnim da ću, i bez starosti dane kroz sve, njega učinit.

Svoju blagorodnu narav i spremnost da se pokori odluci bogova i naredbi boga Zeusa da od sebe pošalje u domovinu Odiseja, zamamna, ali i razumna, odveć uravnotežena Kalipso očituje u *Od.* V 137–144:

„Kakono pak mogućno nije da nijedan bog prenebregne
il' ništavnim učini naum s àjgidom Zeusa boga,
nek' otiđe, ako li Zeus takvu naredbu daje...
Òd srca pak njemu savjet ću dat, ništa sakriti neću
bez pogibljji u rođenu da se povrati grudu.“

Poslije toga nimfa Kalipso, mada tužna, odlazi k Odiseju i obavještava ga da sagradi splav i krene u domovinu. Na njegovu podozrivost da bi to mogla biti neka zamka Kalipso se kune velikom zakletvom bogova da *Od.* V 187–191:

„... tebi nikakvo drugo nē smišljam zlo. U umu
mīsli takove imam, ūz to i zborim k’o što bih
sama mislila sebi nevolja takva ako snašla bi
mene. Namjera moja je časna, grudim’ u mojim od
željeza srce nemadem, neg’ je milosti puno.“

Nema sumnje da je autor *Odiseje* nastojao oprati lik nimfe Kalipso, čije ime „Ona koja prekriva“ ukazuje da je u najranijem stadiju bila boginja smrti, kakvom se uistinu ne pokazuje u *Odiseji*.

Lik *Kirke*, kćerke okeanide Perseide i Helija, u *Odiseji* je zbilja ambivalentan. S jedne strane ona se pokazuje kao moćna i opaka čarobnica koja je sve došljake prispjele na njezino ostrvo Ajaju pretvarala u zvjeri, a Odisejeve drugove u svinje. S druge pak strane, kad joj je Odisej, po savjetu boga Hermije, odolio ona se, uz čvrstu zakletvu, preobraća u humano biće; Odisejeve drugove pomoću druge vradžbine vraća u prvobitni oblik, čineći ih mlađim i ljepšim. Kad Odisejevi drugovi istog prepoznaju i stisnu mu ruku, tad, *Od.* X 398–399:

... Òd srca sve ih obuze plač, okolo njih
jako ječao dom. *Samilost obuze boginju sámu.*
(Potertao M. Višić)

I ne samo to. Čarobnica Kirka ide dotle daleko da Odiseja šalje na obalu i naređuje da dovede ostale drugove kako bi ih okrijepila:

Od. X 401–405:

Dò mene stavši mèđ' boginjam' dična prozbóri meni:
'Božanskog roda, Làertov sine, dosjetljiv što si
smjesta pokroči lađi ka hitroj, k'o i morskome žalu!
Mjestu na prvom na obalu morsku lađu izvuc'te,
imanje, lađanu opremu svu ù spilju stav'te:
ti pak krenide natrag i drugove vjerne povedi.'

Dok je Odisej išao po drugove Kirka u međuvremenu preostale Odisejeve drugove okupa, natrija uljem, obuče u nove haljine i sjajno ih pogosti (*Od. X 449–453*).

Dalje, Kirka je ta koja Odiseja upućuje u Had da pita dušu proroka Tejresije o povratku domu da bi mu u *Od. XI 39–142*, potom izložila što mu je još preko glave preturiti da bi, pošto izgubi sve drugove, stigao domu.

Iz izloženog proizlazi da je autor *Odiseje* svjesno izvršio metamorfozu opake čarobnice Kirke, od nje načinivši blagonaklonu osobu spremnu da pomogne u teškim životnim neprilikama, što za Pjesnika nije bio nimalo lagan zadatak.

Karakter, lik fajačke kraljevine *Nausikaje* manifestuje se u susretu sa Odisejem na rijeci i u dvoru njezinog oca, fajačkog vladara Alkinoja. Odisej, doplivavši na otok Sheriju, legne u žbunje i, na krik drugarica dijeve Nausikaje što im je lopta upala u vrtlog, budi se iz sna, izlazi iz žbunja sakrivši granjem stidne organe. Dvorkinje, vidjevši nagog i solju obljepljenog Odiseja, razbježe se unaokolo. Jedino ostaje stasita Nausikaja, koja je svoje drugarice tjelesnim (i duševnim) odlikama nadvisivala onako kako je Artemida, loveći po gorama, nadmašivala gorske nimfe, kako to stoji u *Od. V 102–109*, time očitujući prisebnost, čvrstinu i veličajnost karaktera. Upravo zbog tih moralnih odlika Odisej se (*Od. VI 149–161*) obraća mladoj, kao palma vitkoj i visokoj Nausikaji koja, zahvaljujući vlastitom razboru i

umnosti, uviđa da je pred njom stradalnik, poziva drugarice da se vrate, naređujući im da ga povedu na rijeku kako bi se oprao, dajući mu rublja i ulja da se dotjera i obuče. Pošto se Odisej okupao, a boginja Atena ga podmladila Nausikaja, vidjevši ga takvog, otvara svoju dušu ispunjenu čednošću, prostodušnošću i ljudskim osjećanjem mlade djevojke u čijem se srcu začinju prve klice gotovo djetinje i bezazlene ljubavi pa svojim drugaricama neuvijeno kaže:

Od. VI 239–245:

„Sluškinje s rukama bijelim čujte što ću vam reć’:

Bèz volje bogova svih Olimp nastavaju štono
mèđ’ Fàjāčane bozima nalik čovjek nē stignu ovaj.

Ranije zbilja ružnim se činio meni, sad pak je
naličan bozim’ prostrano nebo nastavaju štono.

O da takav mi čovjek se, boraveć’ ovdje, mužem
nazove i kad bi milo mu bilo ostati ovdje.“

U prilog uzvišenosti i moralnosti, a ne samo umnosti njezinog lika, dovoljno govori ne samo to što ona Odiseja želi odvesti u dvor svojega oca, nego još i više to što ga upozorava da k njezinim roditeljima ne ide sa njom, nego da dođe kasnije, jer bi je svjetina mogla ogovarati, *Od. VI 273–277:*

„Fàjāčana nemilih klonim se riječi da posl’je me neko
ružio ne bi, jer u narodu bez obraza ljúdi imāde,

od kojih bi opakiji neko, susrev’ nas, mogao reći:

’Ko li je ovaj Nàusikāju kojino prati, tuđinac

stasit i lijep? Gdje li ga nađe? Bèz sumnje muž on će joj bit.“

U navedenim stihovima i u nastavku vidimo visoko inteligentno udvaranje umne, čedne i prelijepe Nausikaje koja ponovo stavlja Odiseju do znanja da bi se za njega udala, jer ona

ionako, po mišljenju Fajačana, ne voli nikoga od vlastelinskih momaka na ostrvu Sheriji.

Svoja dražesna ljubavna osjećanja mlade i čedne djevojke Nausikaja iskazuje i u *Od.* VIII 461–462, kad Odisej iz kupelji izlazi podmlađen. Stavši uz dovratak ona mu kaže:

„Budi radostan, stranče, i u rođenu grudu kada se vratiš,
na umu imajde mene, prvog jer meni duguješ spas.“

Na njezine nježne i toplinom čestitog djevojačkog srca ispunjene riječi Odisej podjednako odgovara toplim riječima u *Od.* VIII 464–468:

„Nausikājo, Alkinoja hrabroga kćerko, o da Zeus,
Here boginje muž silno što grmi, dosudi meni da domu
srećno se vratim, ūz to da vidim kući povratka dan!
Tamo bih tebi se, k'o nekome bogu, dane kroz sve
molio ja, jerbo si, dijevojko, ti mi spasila život.“

Nužno je primjetiti da Pjesnik Odiseje sa kraljevnom Nausikajom, koja se više ne pojavljuje u *Odiseji*, nije postupio onako nedolično kao što je postupio sjetni Vergilije u *Ajneidi* sa kartaginskom kraljicom, prelijepom Didonom (pulcherrima Dido) u kojoj on očigledno gleda barbarku poteklu iz fojničkog grada Tira. Didona, naime, ne mogavši obuzdati plamna ljubavna osjećanja prema Trojancu Ajneji koji nije odgovorio na njezinu ljubav, sama sebi oduzima život, dok tako ne postupa divotna Nausikaja koja, kao plemenita i čedna djevojka, kraljevskog porijekla, umom obuzdava žarka, mladalačka ljubavna osjećanja. Zar Nausikaja svojim otmjenim i uzvišenim držanjem nije zaslužila da je smatraju najdražesnijim likom mlade žene u starohelenskoj poeziji? Da li je Nausikaja postanjem morska nimfa slična Galateji pitanje je za sebe.

Lik žene spartanskog kralja Menelaja, lijepe *Helene* skoro je istovjetan u *Ilijadi* i *Odiseji*. Budući porjeklom boginja vegetacije na Peleponesu ona je u *Odiseji*, kao i u *Ilijadi*, osoba dostojanstvenog držanja, odišući svježinom i životnošću što i priliči boginji prolječnog cvata i boginji svekolikog života. Iz *Od.* IV 260–264:

.....ja pak se radovat' stadoh
duši u svojoj, jer većma srce se moje prikloni
povratku kući....

proizlazi da ona nije svojom voljom napustila rodnu zemlju i porodicu. Ako se gornjem doda i samoprijekorjevanje *Helene* u *Od.* IV 145–146:

..... kadno zbog
bestidne mene Āhājci stignu pod Troju opak snujuću rat,

kao i stih iz *Il.* III 180:

Besramnoj meni bijaše djever, ako li zbilja bijaše to,

nije teško zaključiti da *Helena* nije bila raspusna bludnica, nego osoba teškog usuda. Pjesnik *Ilijade*, kao i pjesnik *Odiseje*, nesumnjivo nastoji da bar donekle spere ljagu s lika lijepe *Helene*, toliko uprljan u vjekovima prije njega u dugoj usmenoj epskoj književnosti. S blasfemijom njezinog lika nastavio je i besmrtni, ali nekritički *Vergilije* u *Aen.* VI 511–512:

sed me fata mea et scelus exiciale Lacaenae
his mersere malis...

– Vlastit usud me pak, Låkonke pogubni zločin
u nova gurnuše zla...

Njezina sposobnost da goste umije raspoložiti kako duševnom snagom tako i travama koje stavlja u piće vidi se iz *Od.* IV 219–234. Osim toga, ona ima i proročku moć, alias sposobnost tumačenja ptičijeg leta što se uočava iz *Od.* XV 172–173:

„Počujte mene, proročki sad ću vam zborit besmrtni bozi ù dušu kako stavlja ju meni i kako će, mnijem, se zbiti.

Iz *Od.* IV 235–237:

„Menèlaje, Àtreju sine, gojenče božji, i vi štono ste ovdje, sinovi čestitih ljudi, Zeus doista bog čas jednom, čas drugom pruža dobro i zlo, udijelit’ jer može sve...“

prije bi se moglo zaključiti da Helena gaji duboku vjeru u vrhovnog boga Zeusa, nego da nema *dubljeg pogleda u sklop života i lako se s udesom miri*. Tako nešto nije u prirodi osobe koja je svojom fizičkom i duševnom veličinom, po mitu, pokrenula desetogodišnji, Trojanski rat.

Kad je riječ o čuvaru svinja *Eumaju*, on se, mada niskog društvenog položaja, pokazuje krajnje spontanim, blagorodnim, otmjenim i gostoljubivim, odlikama kojima se u *Ilijadi* ističu pripadnici vlastelinske klase po onoj, u moralu epopeje uvriježenoj maksimi, da pripadnik niskog sloja ne može biti plemenit niti blagorodan. Time Pjesnik *Odiseje* ruši stare predrasude i u epsku poeziju uvodi veliku novinu. Mada kraljevskog porijekla, potičući od vladara Ktesije, Eumaj, udesom sudbine dospjevši u ropski položaj, časno vrši svoju službu čuvara svinja, budući krajnje odan svojem gospodaru o kojem Odiseju, prerušenom u prosjaka, govori sve najbolje. Na Odisejevo uvjeravanje da će se njegov gospodar uskoro vratiti, Eumaj, u vedrom tonu, odgovara da tako nešto priča Penelopi koja svakog prispjelog milogosta propituje i obdariva svim i

svačim ako joj priča nešto povoljno o mužu joj Odiseju. Eumaj kaže da tako nešto kod njega ne prolazi, ali da će mu dati sve što se može dati gostu – namjerniku koji je u vrijeme epopeje bio svetinja.

Svoju iskrenu odanost Eumaj Odiseju iskazuje u dvadeset prvom Pjevanju kad se Odisej otkriva njemu i čuvaru goveda Filojtiju, hrabro učestvujući u smicanju prosaca koji su bezobzirno harčili imovinu njegovog gospodara na što se on neizmjereno srdio.

21. Jezik i stih Odiseje

Budući da je o jeziku i stihu oba Homerova epa bilo opširno govora u poglavlju *Jezik i stih* Ilijade, ovdje ćemo u kratkim crtama prikazat jezik i stih *Odiseje*.

Odiseja je, kao i *Ilijada*, te Hesiodovi epovi *Teogonija* i *Poslovi i dani*, kojima treba pridružiti i kikličke epove, napisana umjetnim jezikom što ga je stvorilo starohelensko pleme Jonjani na osnovu starojonskog dijalekta nastalog u njihovoj pradomovini, oblasti Ahaji na Peloponesu i u Atici. Tome dijalektu pridodaju brojne oblike i jezične izraze iz ajolskog dijalekta kojim su govorili njihovi susjedi u Maloj Aziji, Ajoljani, sjeverni Ahajci koji na sjeverozapad Male Azije iz Tesalije prodiru već koncem petnaestog vijeka prije Hrista. Taj jezik kasnije postaje uzor kako umjetničkoj epskoj poeziji tako i ostalim književnim dijalektima. Kristalno je jasan, muzikalan, milozvučan, dotjeran, tečan, obilujući sažetim jezičnim izrazima.

Jonjani od svojih sjevernih susjeda Ajoljana preuzimaju i *stih* epske poezije, heksametar koji se najvjerojatnije razvio iz daktilskog tetrametra i adonaja koji se, kao zasebni stihovi, pojavljuju u ajolskom epskom pjesništvu. Heksametar u jonskoj epskoj poeziji postaje stih od šest daktilskih stopa, sastojeći se

od daktilâ, troheja i spondeja, čijim izmjenjivanjem heksametar postaje živahan i dostojanstven, ozbiljan. Elastičnosti heksame- tra, koji u *Ilijadi* i *Odiseji* dobija završen oblik i kao takav epskoj poeziji najsvakladniji stih, doprinosi upotreba stilskih figura, kao što su anafora, epanalepsa, aliteracija itd. Gore nave- dene osobine heksametar čine krajnje gipkim i pokretnim. Zbog toga jezik *Ilijade* i *Odiseje*, odnosno Homerova poezija i jeste toliko dražesna, prefinjena, dostojanstvena i uzvišena, božanstvena.

22. Ideja-vodilja Odiseje

Izloživši gornje postavlja se pitanje: koja je ideja-vodilja, odnosno opšta misao *Odiseje* koja osigurava temeljno i svrshodno jedinstvo cjelokupne radnje i građe *Epa*?

Po sebi je jasno da ranije opisani motivi: traganje sina za ocem, Posejdonova srdžba, povratak u domovinu, silazak u Donji svijet, osveta proscima i drugi beznačajniji motivi ne mogu biti ideja, odnosno misao-vodilja *Epa*. Premda božanska srdžba, Posejdonov gnjev i Helijeva ljutnja, dominiraju čitavom radnjom, provlačeći se od početka do kraja *Epa*, time budući pokretački motiv radnje koji umnogome doprinosi jedinstvu radnje, ona ipak nije temeljna misao-vodilja *Odiseje*, nego je to nedvojbeno *ljubav prema domovini i porodici* iz koje proizlazi temeljni motiv *Epa*, Odisejev povratak u domovinu, kao i motiv osвете proscima.

Pjesnik ljubav junaka Odiseja prema domovini i porodici stavlja na pijedestal svetinje u koju se ne smije dirati. Odiseja, naime, od domovine i porodice ne mogu odvratiti ni lagodan život kod nimfe Kalipso, ni obećanje besmrtnosti, zbog čega svakodnevno odlazi na obalu upirući pogled prema njemu tako željnoj domovini. Zbog toga nimfa Kalipso, kad joj je bog Hermija prenio odluku, odnosno zapovjest vrhovnog boga

---

Zeusa da ga pošalje kući, njega nađe na:

Od.V 151–158:

... obali morskoj kakono sjedi...; od súzā mu
oči nigda nē bjehu suve, život mu otic'o slatki za
povratkom dokle je plak'o...

Dane kroz sve na grebenim', jošte na žalu sjedaše
plaćuć', sa suzam', uzdasim', patnjama cijepajuć' dušu;
s talasim' more, lijevajuć' suze, često je gled'o.

Uvjerivši se da nimfa ima ozbiljnu namjeru da ga otpremi od
sebe, sav srećan u šumi sječe stabla i pravi splav na kojem:

Od.V 269–270:

Radosti pun Odisej dični spram vjetru razapne jedra.
Za kormilo sjednuv' po pućini vješto je vodio splav...,

mada je dobro znao što mu je još prepatiti do dolaska u
domovinu.

Odiseja ne može odvratiti od domovine ni bogatstvo Alkinoja,
vladara Fajačana, što bi mu dao ako bi se oženio njegovom
kćerkom, zanosnom i čednom Nausikajom, *Od.VII 311–315:*

O da, Zeuse oče, Àtēno, Àpolo još, takav mi
čovjek k'o što si ti, po mislima sličan mi buduć,
za ženu kćerku mi uzme i zetom nazvan mi bude...
ostati ovdje ako b' bila te volja...

Ni uzdasi u srcu tužne Nausikaje koja, videći da ga ne može
pridobit, naslonjena na dovratak kaže Odiseju:

Od.VIII 461–462:

„Budi radostan, stranče, i, u rođenu grudu kada se vratiš,

na umu imajde mene, prvoj jer meni duguješ spas...“

jer joj on odgovara,

Od. VIII 464–466:

„Nàusikājo, Alkinoja hrabroga kćerko, o da Zeus,
..... dosudi meni da domu
srećno se vratim, ūz to da vidim povratka dan...“

ne mogu Odiseja da odvrata od domovine i porodice.

Kao što je pjesniku *Ilijade* ideja-vodilja, toga nacionalnog epa drevnih Helena, *ljubav* i to *senzualna*, oličena u ljubavi mladog Ahileja prema lijepoj robinji Briseidi; *prijateljska*, oličena u ljubavi prema ubijenom prijatelju Patroklju, i *roditeljska* koja se manifestuje u stišavanju srdžbe prema ocu ubijenog Hektora, kralju Prijamu, kad mu je pomenuo ostarjelog oca Peleja u Ftiji, tako je *ljubav* ideja-vodilja i u *Odiseji* i to ljubav prema domovini i porodici gdje čovjek ostvaruje svoj individualni i društveni život čime se zatvara krug ljudskog življenja i djelovanja. Tako se *Ilijada* i *Odiseja* u potpunosti dopunjuju, bivajući Poeme o ljudskom životu.

23. Književna i moralna vrijednost Odiseje

Imajući u vidu izloženo o književnim osobinama i kvalitetama *Odiseje*, proizlazi da je riječ o neprevaziđenom djelu iz starohelenske epske poezije, što podjednako vrijedi i za *Ilijadu*. Plastično, jednostavno, jasno i toplinom prožeto epsko, što će reći opširno izlaganje i uvidljivo predstavljanje najznačajnijih prizora iz ljudskog života, kao i života prirode jeste ono što jednom i drugom epu osigurava neponovljivu izvornost, paradigmatičnost i veličajnost. Upravo to utiče da likovi u *Odiseji* pred našim očima prolaze sa svim ljudskim, pozitivnim i negativnim, osobinama,

plemenitim osjećanjima i uzvišenim mislima. Zahvaljujući tim vrlinama mnogobrojni primjeri moralnog ponašanja mitskih ličnosti, kao na primjer, Odiseja, Penelope i Nausikaje u *Odiseji* te Nestora, Velikog Ajanta i Antiloha u *Ilijadi* vršili su neobično jak uticaj na moralno ponašanje ljudi iz vremena epopeje, istovremeno presudno doprinoseći da se i ostale književne vrste starohelenske književnosti, kao što su horodija, melika, jambika i drama, okrenu portretiranju i raspravljanju o ljudskom ponašanju u raznim životnim prilikama.

Dosljedno tome *Odiseja* je, kao i *Ilijada*, zahvaljujući izvanrednim umjetničkim kvalitetama epske poezije i istinskim prizorima iz svakodnevnog života u najrazličitijim situacijama vršila presudan i neprolazan uticaj na prosvjećenost i moralno ponašanje starih Helena. Zahvaljujući tome Homer postaje učitelj svih Helena koji su živjeli na tri kontinenta, svojom nadnacionalnom poezijom međusobno povezujući helenske gradove-države, doprinoseći duhovnom jedinstvu čitavog helenskog naroda sa svijetom bogovima naličnih junaka i ljudi sa svim ljudskim osobinama, žalošću i tugom, radošću i veseljem, time postavši mitski uzori, primjeri moralnog djelovanja i ponašanja za potonje generacije.

Dodat nam je da je *Odiseja*, slično *Ilijadi*, mudrim izrekama, gnomskim mislima koje su prisutne u čitavoj duhovnoj historiji helenskog naroda, u dobroj mjeri uticala na opšti moral drevnih Helena, tih istinskih učitelja ljudskog života.

Tako je *Odiseja* (i *Ilijada*), u čijoj poeziji dolaze do punog izražaja brojne loše i dobre strane ljudskog života, uz istinsko zalaženje u čovjekovu prirodu i razotkrivanje najdubljih osjećanja i misli, kako moralnih tako i nemoralnih, postala neobično cijenjena, nezaobilazna, bezvremenska knjiga kojoj ljudski rod neizmjereno duguje u pogledu književne baštine, čovjekova mnogopatnog života na zemlji i njegova moralnog djelovanja u tom i takvom životu.

Spisak skraćenica

češće citiranih izvora i djela:

- Chamoux, *Civilizacija* – François Chamoux, *Grčka civilizacija*, Beograd 1967.
- Đurić, *Istorija* – Đurić dr Miloš, *Istorija helenske književnosti*², Beograd 1972.
- Hdt., *Hist.* – Herodotus, *Historiae*.
- Hes., *Teog.* – Hesiod, *Teogonija*.
- Hom., *Il.* – Homer, *Ilijada*.
- Hom., *Od.* – Homer, *Odiseja*.
- Horat., *Epist.* – Horatius, *Epistulae*.
- Ovid., *Metamorf.* – Ovidije, *Metamorfoze*.
- Paus., *Descrip.* – Pausanias, *Descriptio Graeciae*.
- Plat., *Epinom.* – Plato, *Epinomis*.
- Strab., *Geogr.* – Strabo, *Geographia*.
- Verg., *Aen.* – Vergilius, *Aenis*.
- Verg., *Ajn.* – Vergilije *Ajneida*.
- Verg., *Georg.* – Vergilius, *Georgica*.

Bibliografija

- Andreis, Josip, *Povijest glazbe I*, Liber-Mladost, Zagreb 1975.
- Avdijev, I. V. *Istorija starog istoka*, Naučna knjiga, Beograd 1952.
- Bataj Žorž, *Književnost i zlo*, BIGZ, Beograd 1977.

-
- Budimir, Milan – Flašar, Miron, *Pregled rimske književnosti*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1963.
  - Chamoux, François, *Grčka civilizacija*, Jugoslavija, Beograd 1967.
  - Curtius, Ernst Robert, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Matica Hrvatska, Zagreb 1971.
  - Đurić, N. Miloš, *Istorija helenske književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SR Srbije, Beograd 1972.
  - Đurić, N. Miloš, *Kroz helensku istoriju, književnost i muziku*, Kosmos, Beograd 1955.
  - Gavela, Branko, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Naučna knjiga, Beograd 1969.
  - Grasi, Ernesto, *Teorija o lepom u antici*, Srpska književna zadruka, Beograd 1974.
  - Jaeger, Werner, *Paideia*, I–III, Berlin Leipzig 1934.
  - Joël, K., *Geschichte der antiken Philosophie*, Tübingen 1921.
  - Kern, Otto, *Die Religion der Griechen*, I–III, Berlin 1926.
  - Lasserre, F., *De la musique*, Verlag Olten, Lausanne 1954.
  - Manitius, Max, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, I–III München 1911, 1923, 1931.
  - Musić, August, *Povijest grčke književnosti*, I, Matica Hrvatska, Zagreb 1893.
  - Urlich von Wilamowitz-Moellendorf, *Der Glaube der Helenen*, I–II Bd., Berlin 1931/32.
  - V. V. Struve – D. P. Kalistov, *Stara Grčka*, Book-Marso, Beograd 2006.
  - Willcock, M. M., *Homer, Iliad*, I–II, Bristol 1996.
  - Višić, Marko, *Književnost drevnog Bliskog istoka*, Naprijed, Zagreb 1993.
  - Višić, Marko, *Kult muza u evropskoj književnoj tradiciji*, Svjetlost, Sarajevo 1989.

- Višić, Marko, *Odnos muzike i poezije u drevnoj Heladi*, Prosveta, Niš 1997.

- Višić, Marko, „Misaoni i vjerski život narodâ drevne Mesopotamije“, uvodna studija u *Zaknici drevne Mesopotamije*, CID, Podgorica 2003.